حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

پەروەردەی ئیسلامی و ئاییناسی

قۆناغی ئامادەیی
پۆلی دوازدەیەم

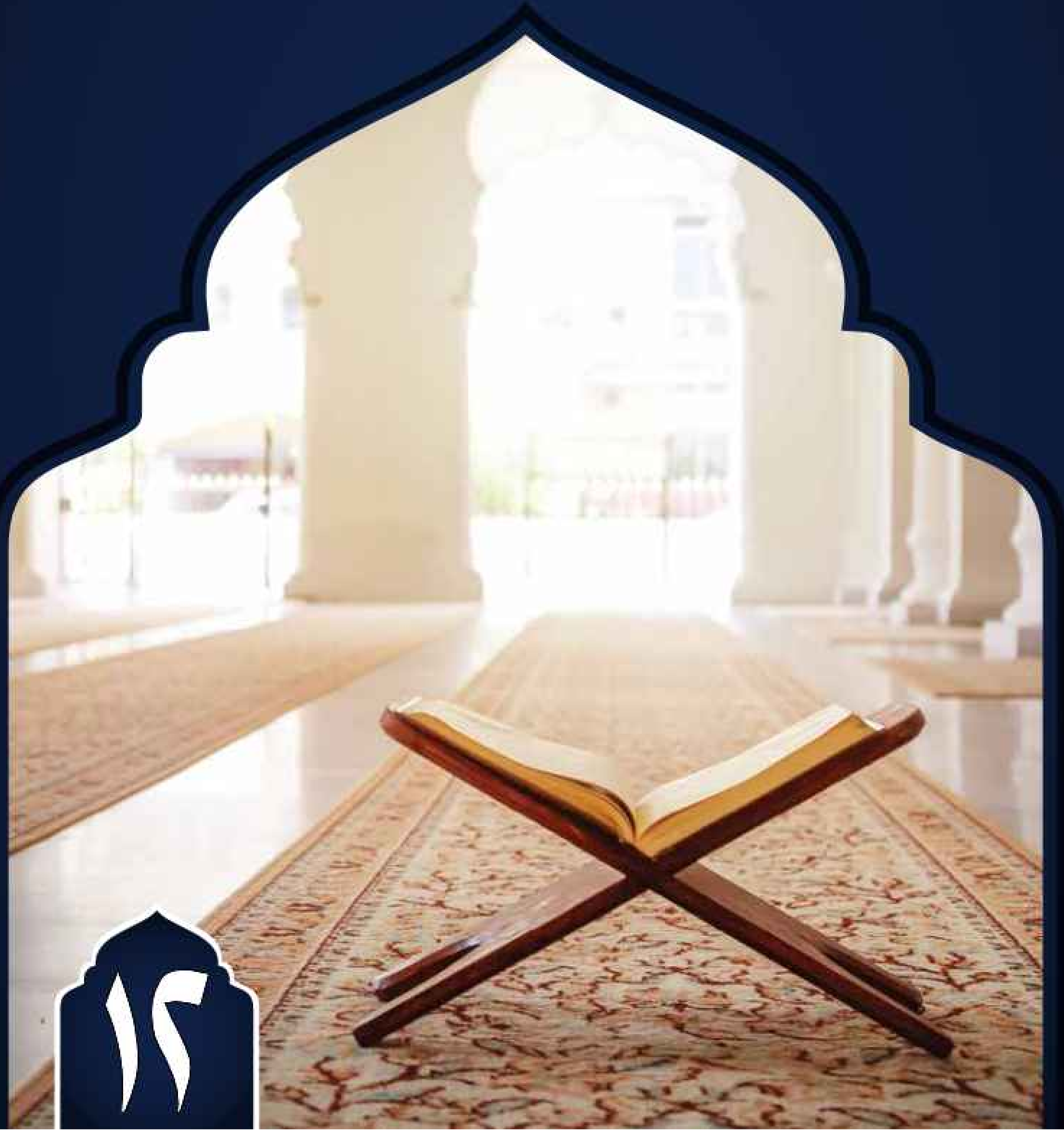

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق

وەزارەتی پەروەردە

بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

پەروەردەی ئیسلامی و ئایینناسی

قۆناغی ئامادەیی

پۆلی دوازدەیەم

ئامادەکردنی

لیژنەیەك لە وەزارەتی پەروەردە

پێداچوونەوەی زانستی

د. محمد شاكر محمدصالح

پێداچوونەوەی زمانە وانی

هەڵمەت انور عمر

چاپی حەوتەم ١٤٤٣ کۆچی ٢٠٢٢ زایینی ٢٧٢٢ کوردی

سەرپەرشتی زانستی: عبدالله عبدالرحمن عبدالله

سەرپەرشتی هونەریی چاپ: ئاری محسن احمد

نەخشەسازی بەرگ : ئاری محسن احمد

نەخشەسازی ناوەرۆك: ریڤین راغب حسین

جێبەجێکردنی بژاری هونەری: ریڤین راغب حسین

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی

ماموٚستایان و خوێندکارانی خوٚشەویست، ئەمەی لەبەر دەستاندایە بەرنامەی بڕیار لەسەر دراوی بابەتی (پەروەردەی ئیسلامی و ئایینناسی)یە بوٚ پوٚلی دوازدەیەمی ئامادەیی و قوٚناغی سێیەمی خوێندنی پیشەییە، لە لایەن وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە، ئەم بەرنامەیە بە هەنگاوێکی گەورە لە بواری گوتنەوەی ئەم بابەتە دەژمێردرێت، چونکە چەندەها ساڵە ئەم بابەتە لە ژێر باری بەرنامەیەکی کلاسیکی کوٚنەوە دەناڵێنێت، کە نەیتوانی ئامانجی گوتنەوەی ئەم بابەتە بپێکێت، بوٚیە لە پاش ئەنجامدانی چەندەها لێکوٚڵینەوەی مەیدانی لە لایەن پسپوٚڕانی ئەم بوارەوە، وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان بە پێویستیزانی بەرنامەیەکی نویٚ بوٚ ئەم بابەتە دابڕێژرێت، بگونجێت لەگەڵ پێشکەوتنە کوٚمەڵایەتییەکان، و ڕێنیشاندەربێت بوٚ خوێندکارە خوٚشەویستەکانمان لە ناسینەوەی ڕاستیی ئاینە پیروٚزەکەیان، و هەروەها زانیارییان لەسەر ئاینەکانی تر هەبێت، بوٚ دەوڵەمەند کردنی باری مەعریفیان، چونکە زوٚربەی ئەم ئاینانە لە کوردستان و عیراق شوێنکەوتویان هەیە.

بە خوێندن و خوێندنەوەی بابەتەکان ئەوەتان بوٚ ڕووندەبێتەوە کە بابەتەکان بەشێوازێکی هاوچەرخانە ئامادەکراون و دەخوازن دیدێکی کراوە و ڕوٚشن و بێگریٚ و گوٚڵ بوٚ خوێندکاران دروست بکات و بیانپارێزێت لە تێگەیشتنی ناڕاست و کەموکورت دەربارەی ئیسلام وەك ئاینی زوٚرینەی هەرە زوٚری کوٚمەڵگاکەمان.

هەروەها تازەگەری لە چوٚنیەتی خستنەڕووی بابەتەکانیش کراوە، لە کوٚتایی بابەتەکاندا کوٚمەڵێك پێشنیاز و گفتوگوٚ و پرس وروژێنراوە بوٚ ئەوەی خوێندکارانیش بەشداری لە دەوڵەمەند کردنی وانەکەدا بکەن و تەنها وەك ئەرکێکی خوێندنگای خوٚیان نەچنە پوٚلەکانەوە بەڵکو مەبەستیان سود وەرگرتن و پەروەردەبوون و بەرزکردنەوەی ئاستی هوٚشیاری خوٚیان بێت، ئێمە دڵنیاین ئەم بەرنامەیە دەبێت بە یەکێك لە بەرنامە پێشکەوتووەکان، نەك تەنها لە عیراق بەڵکو لە خوٚرهەڵاتی ناوەڕاستیش و ڕوٚڵی زوٚر دەبێت لە بەرزکردنەوەی ناو و ناوبانگی هەرێم و بەرەوپێشبردنی ڕەوتی بیری چاکسازیی لە بواری فیکری ئیسلامی و بەرنامەی ئاین لە ناوەندەکانی خوێندندا، هیوادارین ماموٚستایانیش وا سەیری ئەم بابەتە بکەن کە ڕوٚڵێکی گەورە دەگێڕێت لە پەروەردەکردن و پاراستنی شناسی نەوەی نویٚ و کردنەوەی ئاسوٚی نویٚ بەڕوویدا هەر لەو سوٚنگەشەوە بە بایەخەوە بابەتەکانی بە خوێندکاران بڵێنەوە و ئەرکی سەرشانیان لەم ڕووەوە

جێبەجێکردنی. ئەم چەند خاڵەش وەك ڕێنوێنی و ئاسانکاری دەخەینە بەر دیدی مامۆستایانی بەڕێز:

١ - دابەشکردنی بابەتەکان بۆ چەند وانەیەك، تەنها بۆ کار ئاسانی مامۆستایانە، ئەگەر گوتنەوە و تەواوکردنی بابەتەکە بخوازێت ئەم دابەشکردنە تێپەڕێنێت ئاساییە.

٢ - مامۆستایان بۆ هەر وانەیەکی نوێ پێشتر داوا لە خوێندکاران بکات ئەرکی خۆیان ئامادە بکەن و سەرەتا لە پۆلدا لە ڕێگا هەندێك پرسەوە بەشداری گوتنەوەی وانەکە بکەن و دواتر مامۆستا وانەکە شیبکاتەوە.

٣ - مەبەست لە نەهێشتنی لەبەرکردن دورخستنەوەی خوێندکارە لە (تەلقین)ە، بۆیە نابێت لە تاقیکردنەوەکانیش پرسیاری قورس بهێنرێتەوە خوێندکار پێ بترسێنرێت، چونکە مەبەست لەم وانەیە پەروەردەکردنی خوێندکارە نەك ترساندنی.

٤ - سروشتی بابەتەکان وا دەخوازن مامۆستایانی بابەت بە باشی خۆیان ئامادە بکەن، کە گومانمان لە وەدا نییە کە ئەوانیش هەست بەم مەسەلەیە دەکەن.

٥ - داواکارین لە بەڕێوەبەرانی خوێندنگاکان بایەخ بەم بابەتە بدەن بە دەستنیشانکردنی مامۆستای پسپۆڕو لێهاتوو بۆ گوتنەوەی بابەتەکە، چونکە سیاسەتی نوێی پەروەردەیی حکومەتی هەرێم بایەخدانە بە پەروەردە کردنی نەوەکانی ئەم هەرێمە.

٦ - پێویستە مامۆستایان بایەخ بدەن بەو پرس و گفتوگۆیانەی لە کۆتایی هەر وانەیەك دانراون لە کتێبەکە، بە مەبەستی جوڵاندنەوەی مێشکی خوێندکاران و ڕاهێنانیان لە سەر بیرکردنەوە و گفتووگۆ و شیکردنەوە، کە بێگومان لەم کارە لە بابەتەکانی تری خوێندنیش سودمەند دەبن.

خودای گەورە پشت و پەنای هەمووان بێت.

سەرپەرشتی زانستی

وەرزی یەکەم

(وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا)

(طه ١١٤)

بەشی یەکەم

باوەڕناسی

قال تعالى :

((انّا نحن نزَّلنا الذّكر وانّا لَهُ لَحافِظون))

(الحجر٩)

وانەی یەکەم

باوەڕ و واتا بەخشین بە ژیان

یەکێك لە ئەرکە بنەڕەتیەکانی باوەڕ و ئاین بە گشتی و ئاینی ئیسلام بە تایبەتی وەك دوا پەیامی خودا بۆ مرۆڤ بریتییە لە واتا بەخشین بە ژیان و ڕزگارکردنی مرۆڤ لە هەستکردن بێ ئامانجی لە ژیاندا. ئەم ڕۆڵەی باوەڕ و ئاین لە سەردەمی ئێستا و لە ناو دنیای جەنجاڵی زانستی و پیشەسازی نوێدا زۆرتر بووە، چونکە مرۆڤ لە جاران زیاتر پێویستی بەوەیە هەستکردن بە ماناداری ژیانی خۆی لە دەست نەدا و بە دەربڕینی قورئان خۆی لە بیر نەچێتەوە. ئێمەش هەوڵدەدەین ئەم ڕۆڵەی باوەڕ و ئیسلام بخەینە ڕوو:

پێویستی یەکەمی مرۆڤ بە ئاین لەم ڕووەوە لە کەموکورتی سروشتی مرۆڤەوە هەڵدەقوڵێت، هەمووومان ئەوە دەزانین کە کەموکورتی بەشێکی جیانەکراوەی سروشتی مرۆڤە، تێڕامانی زۆرمان ناوێت تاکو ئەوەمان بۆ دەربکەوێت کە ئێمە توانای دابینکردنی هەندێ بار و دۆخ و حاڵمان نییە، کە دووچاری کێشە و ناڕەحەتی زۆرمان دەکەن، هەندێك جاریش هەستی نەرێنیمان لا دروست دەکەن و توشی خەمۆکی و ترس و هەست بە تەنیایی و نائارامی دەرونیمان دەکەن.

هەروەها هەندێك ڕووداو لە وێنەی جەنگ و شکست و هەژاری و نەخۆشی هەن کە بەردەوام بیری لاوازی و زیان و ڕووداوە لە ناکاوەکان بەبیر دێنێتەوە، کە ئارامی و دڵنیایی دەرونی گیانیمان لا ناهێڵێ.

زۆر کەسی تر لە ڕەفتارە نەرێنیەکان خۆیان و بێتواناییان لە گۆڕینی هەڵویستی کەسانی تر بەردەوام بوونی ستەم و نادادوەری لە ژیاندا دووچاری دڵەڕاوکێ دەبن و ئازاریان دەدات.

هەموو ئەمەش دەبێتە سەرچاوەی شڵەژان و نائارامی دەرونی، هەستکردنی مرۆڤ بەم کەلێن و کۆت و کەموکورتیانە سەرەتای گەڕانەوەیەتی بۆ ئاین.

بەم جۆرەش یەکێك لە سودەکانی باوەڕ و ئاین دەبێتە یارمەتیدانی مرۆڤ بۆ سەرکەوتن بەسەر کەموکورتی و ناتەواویەکانی.

لە ڕێگای پشت بەستن بە خودا داوای یارمەتی لێکردنی هەست بە پشت و پەنا و گەورەیی و توانایی دەکات و لەبەردەم کەموکورتی و ناتەواویەکانی وەك مرۆڤێك چۆك دانادات.

مرۆڤ هەست بە ترس لە مردن و بەدی نەهاتنی ئاواتەکان و لەدەستدانی ئازیزان و توشبوون بە نەخۆشی و جۆرەها ئازاری تر دووچاری نائارامی و سەرسام بوونی دەکەن، بۆ ئەوەی مرۆڤیش بەرگەی ئەم ئازارو ناڕەحەتیانە بگرێت و لەبەر دەمیاندا هەرەس نەهێنێ، دەبێت شیکردنەوەو لێکدانەوەیان بۆ بکرێت، مانادان بە ئازارەکانمان لە دۆخێکی نەرێنییەوە دەمانگوێزێتەوە بۆ دۆخێکی ئەرێنی، ئەم ئەرکەش ئەرکی باوەڕو ئاینە بە گشتیی.

باوەڕو ئیسلام وەك ئاین ئەوەمان فێردەکەن کە بەڵاو ناڕەحەتییەکان دەکرێت بکرێنە دەرفەتی قاڵبون و زیاتر تێگەیشتن لە ژیان و پاڵفتەکردنی دڵ و دەرون و بەرەو تەواوی چوون و لە خودا نزیك بوونەوە و دەستکەوتنی پاداشتی زۆر؛ باوەڕدار دەزانێ نەخۆشی هەمووی شەڕ نییە و خودایەك هەیە دەتوانێت شیفای بدات: (وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ) الشعراء/٨٠.

واتە:ئەو خودایە کاتێك نەخۆش دەکەوم شیفام بۆ دەنێرێت.

پرس:

١ - سودەکانی باوەڕ بۆ دڵئارامی و ئاسودەیی مرۆڤ چین؟

٢ - جیاوازی مرۆڤی باوەڕدار لە گەڵ مرۆڤی بێ باوەڕ چییە لە مامەڵەکردن لە گەڵ نەهامەتی و لێقەومان؟

وانەی دووەم

باوەڕ و ئەرێنی بوون لە ژیاندا

ئەرێنی بوون واتە چالاکبوون و هەست بە لێپرسراوێتی کردن و گەشبینانە ڕوانینە ژیان و کارلێکردن لەگەڵ ئامانجدا، پێچەوانەی ئەرێنی بوونە، مانای کەمتەرخەمی و ڕەشبینی و هەست بە لێپرسراوێتی نەکردن و پاشەکشە و شکستی دەگەیەنێت.

باوەڕو ئەرێنی بوون:

باوەڕ چووە هەر دڵێکەوە ئەو مرۆڤە خاوەن هۆشیارییەکی ڕاستو دروست بوو جوڵەو زیندوێتی و گەشبینی دەخولقێنێت، باوەڕ گیانی ئەرێنیو پاڵدانەوە لە مرۆڤدا لاواز دەکاتو هانی دەدات بۆ کار کردنو بەخشینو داهێنانو هەوڵو تێکۆشان.

باوەڕ پاڵنەرێکی ناوەکی و خودییە لە مرۆڤدا کە هانی دەدات لەسەر چاکەخوازی و بەدەرفەت زانینی ژیانی دنیا و خێردانەوە بۆ خۆی و خێزان و کۆمەڵەکەی، لە هەر شوێنێکو کاتێک باوەڕ بەم واتایانە نەبەسترابۆوە دەبێت بزانین تێگەیشتنێکی هەڵە لە هزردا، یاخود خامۆشیو کزییەك لە باوەڕدا هەیە، ئەرێنی بوونی باوەڕدار لە ژیاندا لە دوو ڕووەوە دەخەینە ڕوو.

یەکەمیان – لە ڕووی لابردنی ئەو بیرکردنەوە و هەست و ڕەفتارانەی لەگەڵ ئەرێنی بوون لە ژیاندا ناگونجێن و دەبێت هەریەك لە ئێمە لە کەشتی خۆماندا بکەوینە شەڕ لەگەڵیاندا.

دووەمیش – ئەو هۆکارو پاڵنەرو هەستو بیرکردنەوانەی وامان لێ دەکات لە ژیاندا ئەرێنی بینو ئیسلام جەختیان لێ دەکاتەوە.

یەکەم – هۆکارەکانی ئەرێنی بوون:

بۆ ئەوەی ئەرێنی بین و هەر بەو جۆرەش بمێنینەوە دەبێت ئەو هۆکار و هەست و نەخۆشیانەمان لەبەر چاو بێت کە دژی ئەوانن و پێویستە خۆمانیان لێ ڕزگار بکەین، لەوانەش:

١ – **ڕاڕایی و دوودڵی**: دوودڵی و ڕاڕایی نیشانەی لاوازی کەسێتیە و توانای بڕیار و دەست پێشخەری لە مرۆڤ دەستێنێتەوە، مرۆڤی ئەرێنی کەسێکە لە کاتی پێویستدا توانای بڕیاردانی هەیە، بە تایبەتی دوای بڕیاردان نابێت ڕاڕا بێت.

ڕاڕایی چەندین دەرفەتی چاکە و سەرکەوتن لە دەست مرۆڤ دەدات.

٢ – **بێزاری**: مرۆڤ بە هۆی بێزاری و بێتاقەت بوونەوە زۆر جار لە نیوەی ڕێگادا دووچاری شکست دەبێتو پاشەکشە دەکات، گەر دووچاری بێزارییەکی کاتیش بووی نابێت بهێڵیت تێکەڵ بە کارو ئامانجەکانت ببێت. هەروەك گوتراوە بێزاری دوژمنی سەرکەوتنە هۆی بە فیڕۆدانی وزەی مرۆڤو لە دەستدانی ئامانجی گەورە لە ژیاندا.

٣ – **تەمبـەڵی**: تەمبەڵی هۆکاری شکست و کـەم تەرخـەمی و کـات بە فیڕۆدانە هـەژاری و دۆڕان و دواکەوتنـە، بۆیـە مرۆڤـی بـاوەڕدار دەبێـت لێـی دور بکەوێتـەوە، تەمبـەڵی لـە عیبـادەت سیفەتێکی دوڕووەکانە هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا) (النساء/١٤٢) ، **واتە**: دوڕووەکـان دەیانـەوێت خـودا بخەڵـەتێنن، کاتێـك دەیانـەوێت نوێـژەکانیان بکـەن بـە تەمبەڵییـەوە ڕاسـت دەبنـەوە، پێغەمبـەریش (د.خ) دەفەرموێت:((اللهم إني أعوذ بك من الكسل)) خودایـە خـۆم دەپارێزم بە تۆ لە تەمبەڵی.

لەقورئانـدا بـاوەڕ هەمیشـە لەگـەڵ هـەوڵ و تێکۆشـان و ئەنجامـدانی کـاری چاکە باسـکراوە، هـەر بۆیـە بـاوەڕو تەمبـەڵی دوو شـتی دژ بەیـەکن و لەگـەڵ یەکدا کۆنابنـەوە، پێشـەوا(عەلی کـوڕی ئـەبو تالیب(رخ)) دەفەرموێت:((تەمبـەڵی کلیلـی کلۆڵییـە، بەهۆی ئـەوەوە نـەداری و دەسـت کـورتی دێتـە بوون و تیاچوون بەرهەمدێت)).

٤ – **شەرمنی**: شەرمنی نەخۆشییەو ویستی **مرۆڤ** لاواز دەکات و دژی ڕوحـی بـاوەڕو بیرکردنـەوەی ئـەرێنین، مرۆڤـی ئـەرێنی هەمیشـە ڕوحـی موغامەرەیـەکی عـەقڵانی هەیـە، شـەرمنی وات لێـدەکات نـەتوانی داوای مـافی خـۆت بکـەیت و هـەق بڵێیـت و بـوونی خـۆت بسـەلمێنیت و بیروڕاکانـت بـە جـوانی دەرببڕیـت. بـەهێزکردنی متمانـە و باوەڕبـەخۆبوون چارەسـەری شـەرمنییەو و هەسـتی شـانازی کـردن بـە کەسـێتی خـۆی تیـا دەڕوێنێـت، لێرەشـەوە وەك کەسـێکی ئـەرێنی دەجوڵێتـەوە، لێرەدا نمونەیـەك بـۆ ئـەرێنی بـوون و متمانـە بـە خۆبـوون و شـانازی کـردن بـە خـۆوە دەهێنینـەوە، ئەویش هەڵوێستێکی هـاوەڵی پێغەمبـەر(د.خ) (ڕەبعی کـوڕی عـامرە) (خـودا لێـی ڕازی بێـت) کاتێـك وەك نوێنـەر چـووە کۆشـکی ئیمپراتۆرییـەتی ساسـانی، کـە لێیـان پرسـی ئێـوە ئامانجتـان چییە و شـوێن چـی کـەوتوون؟ بـە متمانـە بـە خۆبوونـەوە گـوتی:((ئێمـە هـاتووین خـەڵکی ڕزگـار بکـەین لـە بەندایـەتی بەندەکانـەوە بـۆ بەندایـەتی خـودای گـەورە و لـە سـتەمی ئاینەکانـەوە بـۆ دادپـەروەری ئیسلام، لە تەنگەتاوی دنیاوە بۆ فراوانی دنیا و قیامەت)).

٥ – **کار دواخستن**: مەبەست لە کار دواخستن ئەنجامنەدانی کارەکانە لە کاتی خۆیاندا و کـاری ئـەمڕۆ بخرێتـە سـبەینێ و هـەروەها ئەمـەش یەکسانە بە کەمتەرخـەمی و لاوازی گیـانی بەرپرسـیارێتی و جدیـەت لـە ژیانـدا. گرنگـە هەریـەك لـە ئێمـە ئـەوە بزانێـت کـە کـاروانی ژیـان لەسـەر ئێمـە ناوەستێت بۆیـە هەرکەسـێك دەسـت و بـرد بکـات دەگاتـە مـەنزڵ و ئاواتـەکانی، بـەڵام ئـەوەی کەمتەرخـەمی بنوێنێـت دوا دەکـەوێت، ئـەم سـیفەتە لـە بـاوەڕداری هۆشـیاری مرۆڤـەوە دوورە چـونکە کەسـی بـاوەڕداری ئـەرێنی نـەك هـەر بـە پـاڵ دانـەوەو کـار دواخسـتن ڕازی نابێـت، بـەڵکو بـە عـەقڵێکی کێبڕکێکردنـەوە دەڕوانێتـە ژیـان چـونکە هەمیشـە چـاوی لـە سـەرکەوتنی زیـاترو باشـترو ڕۆڵـی

گەورەتر بڕیوە، خودای گەورەش داوای لێکردووین ڕوحی کێبڕکێ لەسەر چاکە تیاماندا زیندوو بێتو دەفەرموێت: (وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ) (آل عمران /١٣٣)، **واتە:** دەست و برد کەن بۆ لێخۆشبوون لەلایەن پەروەردگارتانەوە و بەهەشتێك کە پانتاییەکەی هێندەی ئاسمانەکان و زەوییە و ئامادە کراوە بۆ باوەڕدارانی خۆپارێزو ئەوانەی لە ژیاندا هەست بە لێپرسراوێتی دەکەن.

پرس:

١ - ڕۆڵی باوەڕ لە ئەرێنی بوونی مرۆڤ لە ژیاندا چییە؟

٢ - قورئان چۆن هانی باوەڕداران دەدات بۆ ئەوەی ئەرێنی بن لە ژیاندا؟

٣- گرنگترین هۆکارەکانی ئەرێنی بوون چین؟

گفتوگۆ:

لە ڕواڵەتەکانی باوەڕداری ڕاستەقینە پابەند بوونە بە ئەرکو لێپرسیارێتییەوە، چۆن ئەمە بە بەڵگە دەسەلمێنیت؟

وانەی سێیەم

پاڵنەرەکانی ئەرێنی بوون لە ژیاندا:

لەم ڕووەوە ئەگەر هەندێك لە ئیسلام ورد بینەوە و بە جوانی لە جەوهەرو ناوەڕۆکەکەی شارەزا بین، دەبینین کە جەخت لە چەندین بەها و ڕەفتار و بنەما دەکاتەوە بۆ ئەرێنی بوون لەوانەش:

١ – بونەوەر و ژیان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە ئامانجدارەو مرۆڤیش دەبێت لە ژیاندا بۆ ئەو ئامانجانە بژیی لە پێناویدا بەدیهاتووە: (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ) (ص[٢٧])، واتە: ئێمە ئاسمانەکان و زەویمان بێ هودە و بێ ئامانج بەدینەهێناوە، ئەوە گومانو بۆچونی خوانەناسانە، ئامانجدار بوونیش لە ژیاندا هۆکارێکی گرنگی ئیجابی بوون و جوڵە و چالاکییە.

٢ – فەلسەفەی ژیان لە ئیسلامدا تاقیکردنەوەیە لە پێناو ئەنجامدانی باشترین کردەوە، قورئانی پیرۆز دەربارەی فەلسەفەی تاقیکردنەوەی مرۆڤ لەم دنیایەدا دەفەرموێت:

(تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١) الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (٢)) (الملك[1]و[٢])، واتە: پاکی بۆ ئەو خودایەی موڵك و دەسەڵاتی بە دەستە و بەسەر هەمو شتێکدا بە توانایە، ئەم خودایە کە مردنو ژیانی بەدیهێناوە بۆ ئەوەی تاقیتان بکاتەوە و دەربکەوێت کە کێتان باشترین کردەوە ئەنجام دەدەن.

هەوڵدان بۆ باشترین خۆپێشخستنی بەردەوامو ورە و تێکۆشان دەخوازێت و ژیانی باوەڕدار پڕ دەکات لە جوڵە و ئەرێنی بوون.

٣ – باوەڕ چاوگی ئومێد و گەشبینی، چونکە ئیمان بریتییە لە باوەڕهێنان بە خودایەکی میهرەبان، خودایەك سۆز و میهرەبانییەکی بێ سنوری هەیە، کە لە کاتی پێویست بە هانای مرۆڤەوە دێت و دەرگای سۆز و خۆشی و بەخشینی لێدەکاتەوە، خوای گەورەش دەفەرمووێت: (قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ) (الحجر/ ٥٦)، واتە: کێ هەیە لە بەزەیی پەروەردگاری نائومێد بێت، ئومێدیش خەسڵەتێکی کەسی ئەرێنیو پاڵنەری کارو سەرکەوتنە جگە لە گومڕایان.

٤ – خودای گەورە داوا لە باوەڕداران دەکات کار بکەنو دڵنیاش بن خودا و پێغەمبەر و باوەڕداران کارەکانیان دەبینن: (وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) (التوبە /١٠٥) ، واتە: ئەی (محمد) پێیان بڵێ ئیش بکەن، پاشان خودا و پێغەمبەرەکەی و باوەڕداران کارەکانتان دەبینن، جا دەگەڕێنەوە بۆ لای زانا بە نهێنییەکانتان و شتە ئاشکراکانتان هەواڵی هەموو کردەوەکانتان پێ دەدات کە لە دنیادا کردوتانن، وەڵام دانەوە بەم پەیامە خوداییەش مانای بڕیاردانی ئەرێنی بوونە.

٥ – خودای گەورە لە چەندین ئایەت لە قورئاندا و پێغەمبەریش (د.خ) لە چەندین فەرموودەدا وێنای باوەڕداریان لەگەڵ کۆمەڵێك هەڵوێستو چالاکیدا کێشاوە، کە هەر باوەڕدارێك دەبێت هەوڵبدات لە ژیانی خۆیدا بەرجەستەیان بکات، وەك خودای گەورە دەفەرموێت:(وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) (**التوبة**/ ٧١)، واتە: ژنان و پیاوانی باوەڕدار پشتیوان و یارمەتیدەر و هاوسەنگەری یەکترن، فەرمان دەکەن بە چاکەو بەرگری دەکەن لە خراپە، پێغەمبەر (د.خ) لە فەرمودەیەکدا دەفەرمووێت: ((من رأى منكم منكرا فليغيره بيده، فإن لم يستطع فبلسانه، فإن لم يستطع فبقلبه، وذلك أضعف الإيمان)) رواه احمد.

واتە: هەرکەسێك لە ئێوە خراپەیەکی بینی با ڕێگری لە ئەنجامدانی بکات، گەر ئەوەشی نەتوانی با لە دڵیدا ئەو کارە دزێوەی لا ناپەسەند بێت، هەڵبەتە ئەوە هەمووی بە ڕێککاری(ضوابط)ی خۆیو بە حیکمەت ئەنجام دەدرێت، ئەم فەرموودەش دەری دەخات کە باوەڕدار نابێت بەرامبەر کارە دزێوەکانو خراپەکارییەکان بێ هەڵوێست بێت، بەڵکو دەبێت، بە حیکمەت و لێزانی و پشوودرێژی هەوڵی گۆڕینیان بدات.

٦– خودای گەورە داوا لە باوەڕداران دەکات کە لە خێر و چاکەکردندا کە بەرجەستەکەری ئەرێنی بوونی مرۆڤە لەگەڵ یەکدیدا لە پێشبڕکێدا بن: (وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا

تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) (البقرة ١٤٨)، واته:هەموو کەس و شوێنکەوتووانی ئاینی ڕوگەیەکیان هەیەو ڕووی تێدەکەن، لە نێوان خۆتاندا بکەونە پێشبڕکێ کردن لەسەر خێرو چاکە و ئەنجامدانی کردەوەی باش. قورئان پشت هەڵکردن و خۆ بەلێپرسراو نەزانینی بەرامبەر توێژە لاواز و کەم دەستەکانی کۆمەڵ بە نیشانەیەکی نەبوونی باوەڕ و بێباوەڕی دادەنێت. پێغەمبەریش (د.خ) لە فەرموودەیەکدا ناسنامەی موسوڵمانێتی تاکی باوەڕدار دەبەستێتەوە بە ئاستی بەشداریکردن لە چالاکیە گشتیەکانو بەخەمەوە بوونی کۆمەڵ و دەفەرمووێت: ((وَمَنْ لَم يَهتَمّ بأمرِ المسلمين فَليسَ منهُم)). واتە: هەر کەسێك بە تەنگ ژیانو چارەنووسی موسوڵمانانو کۆمەڵەکەیەوە نەبێت و پەرۆشیان نەبێت ئەوە لەوان نییە، چونکە هەر وەك لە فەرموودەیەکی تردا دەری بڕیوە باوەڕداران لە هاوسۆزیو بەخەمەوە بوونیان بۆ یەکدی وەك یەك جەستەن و هەست بە خۆشی و ناخۆشی یەکتر دەکەن، وەرگێڕانی هەموو ئەم بەهایانە بۆ سەر ئاستی کۆمەڵ دەتوانێت ڕوحێکی بەهێزی ئەرێنی بوون بخوڵقێنێت.

٧- لە دیدی باوەڕدارەوە ژیان کۆمەڵێك دەرفەتە و پێغەمبەریش (د.خ) داوای لێکردوە ئەو دەرفەتانە بقۆزێتەوە و لە دەستیان نەدات هەروەك پێغەمبەری پێشەوا (د.خ) لە فەرموودەیەکدا دەفەرمووێت: ((إغتنم خمسا قبل خمس: شبابك قبل هرمك، وصحتك قبل سقمك، وغناك قبل فقرك، وفراغك قبل شغلك، وحياتك قبل موتك)) (رواه النسائي والبيهقي)، واتە: پێنج شت بە دەرفەت بزانن پێش پێنج شت: گەنجیت بە دەرفەت بزانە پێش ئەوەی پیری دابێت، ساغیت بە دەرفەت بزانە پێش ئەوەی نەخۆش بیت، دەوڵەمەندیت بە دەرفەت بزانە پێش ئەوەی هەژاری ڕوت تێبکات، دەست بەتاڵیت بە دەرفەت بزانە پێش ئەوەی سەرقاڵ بیت، کۆی ژیانی ئەم دنیایەشت بە دەرفەت بزانە پێش ئەوەی کۆچیدوایی بکەیت و ئەم ژیانە بەجێبهێڵیت. باوەڕ ئەو هەستە بۆ مرۆڤ دروست دەکات کە ساتەکانی ژیان بە نرخن، خودا سوێند بە کات دەخوات(والعصر) هەر لەو سورەتەشدا و دوای ئەم سوێندە دەفەرمووێت: ئەوەی مرۆڤ لە دۆڕاندن و زیانمەندی ڕزگار دەکات باوەڕ و کردەوەی چاکە.

پرس:

١ - ئەو هەڵوێست و چالاکییانە چین، کە هەر باوەڕدارێك دەبێت هەوڵبدات لە ژیانی خۆیدا بەرجەستەیان بکات؟

٢ - ئەرکی باوەڕدار بەرامبەر کار و کردەوەی دزێو چییە؟

گفتوگۆ:

کەسانێك هەن هۆی دواکەوتنی کۆمەڵەکانیان بۆ ئیسلام و باوەڕ دەگێڕنەوە. لە ڕۆشنایی ئەو وانانەی پێشوو ئەو بەڵگانە چین کە دەیسەلمێنن کە باوەڕ و تێگەیشتنی ڕاست لە ئیسلام پاڵنەرێکی گەورەی مرۆڤن بۆ ئەرێنی بوون و کار و چالاکی و داهێنان نەك بە پێچەوانەوە.

بەشی دووەم

ئیسلام و بەڕێوەبردنی ژیان

وانەی چوارەم

دادپەروەری و عەدالەتخوازی

دادپەروەری و ڕزگار بوون لە زوڵم، زۆر خەونی لە مێژینەی کۆمەڵەکانی مرۆڤایەتی بووە، ئیسلامیش بایەخێکی زۆری پێداوە.

دادپەروەی بنەڕەتترین و باڵاترین بەهای ئیسلامە هەر بۆیەش لە قورئان و فەرموودەدا بە جۆرەها شێوە جەختی لێکراوەتەوە و بانگەشە لە باوەڕداران دەکرێت، بۆ دەست گرتن بەم بەها مەزنە و پیادەکردنی لە ژیانی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی و سیاسیو ئابوری و نێونەتەوەییدا.

واتای دادپەروەری:

دادپەروەری بە گوێرەی گۆشەنیگا فیکرییەکانو ڕێبازە فەلسەفیو فەرهەنگەکان پێناسەی جیاوازی بۆ کراوە، یەکێك لە پێناسە باوەکان بریتییە لە: ((**إعطاء كل ذي حق حقه**)) واتە: هەموو خاوەن مافێ مافێ خۆی پێ بدرێت، لە بەر ڕۆشنایی ئەو پێناسەیەوە بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین: **دادپەروەری ئەو دۆخەیە کە مرۆڤەکان هەست ناکەن ستەمیان لێ دەکرێت و لە مافەکانیان بێبەش دەکرێن.**

بایەخی دادپەروەری لە ئیسلامدا:

ئیسلام بایەخێکی یەکجار زۆری بە دادپەروەری داوە، بە جۆرێك لە ڕوانگەی ئیسلامەوە مەبەست لە ڕەوانەکردنو ناردنی سەرجەم پێغەمبەران و کتێبە ئاسمانییەکان بە درێژایی مێژوی مرۆڤایەتی لەلایەن خوداوە بۆ مرۆڤ و سەر زەوی، بۆ چەسپاندنی پایەکانی دادپەروەریو خوڵقاندنی دۆخێك بووە، مرۆڤەکان بتوانن لە نێو خۆیاندا دادپەروەری بەرپا بکەن و زوڵم و زۆر نەمێنێت، هەر وەك خودای گەورە دەفەرموێت:(لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ..) (الحديد/ ٢٥)، واتە: بەڕاستی ئێمە پێغەمبەرانی خۆمان بە بەڵگە و نیشانەی ڕوونەوە ڕەوان کردون و پەرتوك و تەرازوومان لە گەڵیان ناردە خوارەوە (لەبەرچی؟) بۆ ئەوەی خەڵکی خۆیان لە نێو خۆیاندا دادپەروەری بەرپا بکەن. پێغەمبەریش (د.خ) دەفەرموێت: ((**عدل ساعة خير من عبادة ستين سنة**)).

واتە: دادپەروەری ساتێك لە شەست ساڵ خوداپەرستی باشترە.

دادپەروەری فەرمانی خودایە بۆ بەندەکان:

دەبێت هەموو باوەڕدارێك بزانێت دەست گرتن بە دادپەروەری و هەوڵدان بۆ پیادەکردنیو بانگەشە بۆ کردنی کارێکی ئارەزومەندانە نییە، بەڵکو سەبارەت بەو ئەرکێکی خوداییە، چونکە خودای گەورە فەرمان بە دادپەروەری دەکات و دەبێت باوەڕداریش فەرمانی پێ بکات، هەر وەك

دەفەرمووێت: (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ..) (النحل ٩٠)، واتە: بەڕاستی خودای گەورە فەرمان بە دادپەروەریو چاکە دەکات.

هەر بۆیە نابێت هیچ شتێك و لە هیچ بارودۆخێکدا وا لە مرۆڤ بکات ئەم ئەرکەی سەرشانی، واتە رەفتارکردن بە گوێرەی بەهای دادپەروەری فەرامۆش بکات، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت:(.. وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ..) (المائدە/٨). واتە: ڕقتان بەرامبەر دەستە و کەسانێك واتان لێ نەکات دادپەروەر نەبنو بە دادپەروەری و ویژدانەوە ڕەفتار و مامەڵەیان لەگەڵ بکەن.

هەمە لایەنە بوونی دادپەروەری لە ئیسلامدا:

دادپەروەری لە ئیسلامدا تەنها تایبەت بە بوارێکی دیاریکراوی ژیان نییە، بەڵکو هەموو کایە و بوارەکانی ژیانی گشتی و ساتەکانی ژیانی تاکە کەسی دەگرێتەوە، مرۆڤ دەبێت لە ناو خێزان و کەسوکار و هاوڕێیان و دەوروبەریدا دادپەروەر بێت، هەروەها دادپەروەری لە بواری سیاسی و دادوەری و ئابوری و کۆمەڵایەتیدا داواکراوە و پێویستە ڕەنگ بداتەوە، دامو دەزگاکانی لەسەر بناغەی ئەو و بە گوێرەی پێوەرەکانی دابمەزرێنن و ژیانی گشتی ئاراستە بکەن، بۆ ئەوەی کۆمەڵێك بێتە ئاراوە، هەموو کەس تێیدا ڕێز لە ماف و ئازادییەکان بگرێت و کەس لە ستەم و ناهەقی و دەست درێژی نەترسێت، ئەگەر شتێکی لەو جۆرەش ڕوویدا لە ڕێگای بوونی دەسەڵاتێکی دادوەری بێلایەن و پاك و ئازادەوە ماڤ ماف خوراو بسێنرێتەوە و سنور بۆ خراپەو تاوان دابنرێت، لە خواریشەوە بە کورتی باسی بوارەکانی دەکەین:

یەکەم – لە بواری سیاسی دا:

دادپەروەری سیاسی یەکێك لە گرنگترین جۆرەکانی دادپەروەرییە و ئیسلامیش فەرمانی پێ کردووە، چونکە خودای گەورە فەرمانی کردوە:(إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ..) (النحل٩٠)، هەموو بوارەکان دەگرێتەوە لە ڕوانگەی ئیسلامەوە فەرمانڕەواکان بە گوێرەی ڕێکەوتن (عقد)ێك و لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە دەسەلات وەردەگرن، ناوەرۆکی بنەڕەتی ئەو ڕێکەوتنەش ـ کە سەرجەم کۆمەڵ بۆ چۆنیەتی حوکم کردنی فەرمانڕەواکان بەرجەستە دەکات ـ پیادەکردنی دادپەروەری ڕێزگرتنە لەو مافو ئازادی، کەواتە ئامانجی دەسەڵات لە ڕوانگەی ئیسلامەوە بە پلەی یەکەم چەسپاندنی دادپەروەرییە ئینجا ئاسایشو ئەرکەکانی تر.

هەر ئەم تێگەیشــتنە وای لە زانایەکی وەك (**ابن تيمية**) کردووە کە بڵێت: ((خودا یارمەتی فەرمانڕەوایەتیەکی دادپەروەر دەدات با خودا نەناسیش بێت، بەڵام یارمەتی فەرمانڕەوایەکی ستەمکار نادات با موسوڵمانیش بێت)). ئەوی لێرەشدا گرنگە بیزانین ئەوەیە کە دەبێت

سیستەمەکە سەرلەبەری لەسەر بناغەی دادپەروەری دابڕێژرێت و سیستمی دادپەروەرمان هەبێت نەك تەنها فەرمانڕەوای دادپەروەر.

دووەم – **له بواری ئابوریدا:**

له بواری ئابوریشدا ئیسلام به گشتی هەمووو ماڵ خواردنێکی به ناهەق قەدەغەو حەرام کردووه، هەروەك خودای گەوره دەفەرموویێت: (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ ..) (البقره /١٨٨)، واته: ماڵتان له نێوان یەکتریدا به ناهەق مەخۆن. هەموو ئەو کارو ڕەفتار و شێوازانەشی قەدەغه کردووه و که ناعەدالەتیان لێدەکەوێتەوه، هەڵبەت گرنگه لێرەدا ماڵی یەکتری خواردن تەنها لەسەر ئاستی پەیوەندی تاکەکان سەیر نەکەین، بەڵکو بیبەینه ئاستی کۆمەڵ و دەوڵەتیشەوه، چونکه ئەگەر کۆمەڵ و دەوڵەت لایەنی کەمی مافێکی ئابرومەندانه بۆ هەموو کەس و خێزانێك دابین نەکات، ئەوا نادادپەروەری دەکەن بەناهەق بەشی ئەویان خواردووه، هەروەك پێغەمبەر(د.خ) دەفەرموێت: ((**خودا ئەوەندەی بەسەر دەوڵەمەندەکاندا کردووه به ئەرك که هیچ کەس هەژار نەمێنێت**)). پێشەوا (عەلی کوڕی ئەبو تالب) یش دەفەرموێت: ((**له پاڵ هەموو ماڵێکی به ناهەق کۆکراوەدا کۆمەڵێك مافی خوراو هەن**)) .له پۆلی یازدەشدا باسی ئەوەمان کرد که ئەرکی کۆمەڵ و دەوڵەته لایەنی کەمی ژیان بۆ هەموو کەس و هاوڵاتییەك دابین بکەن.

سێیەم – **دادپەروەری دادوەر:**

ئەرکی بنەڕەتی دادگا و دادوەر چەسپاندنی دادپەروەرییه له ڕێگا پیادەکردنێکی بێ خەوشی یاساو ڕەچاوکردنی هەموو ئەو ڕێگاو شوێنانەی پەیوەندییان بەم پرسەوه هەیه، بۆ ئەوەی دادپەروەری دادوەری و یاسایی بێتەدی، دەبێت هاوڵاتیان له بەردەم یاسادا یەکسان بن و دادگاش سەربەخۆ و بێلان بێت و دوور بێت له هەموو دەستێوەردانێکی دەرەکی و یاسایەکی دادپەروەریش باڵادەست بێت.

خودا داوا له موسوڵمانان دەکات که له مەسەلەی شایەتیداندا هەستیار و ئاگایان له خۆیان بێت و هیچ شتێکی وایان لێ نەکات شایەتی ناهەق بدەن. چونکه شایەتی ناهەق له ئیسلامدا به یەکێك له گوناهه گەورەکان له قەڵەم دراوه، هەروەك دەفەرموێت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) (**النساء**/١٣٥)، واته: ئەی باوەڕداران لەوانه بن که دادپەروەری بەرپا دەکەن و ئیشی پێدەکەن و بۆ خودا شایەتی دەدەن، با شایەتیدانەکه لەسەر خۆیان یاخود دایباب و خزم و نزیکەکانتان بێت، ئەگەر کەسێك لەوانه هەژاریش بێت یاخود دەوڵەمەند، ئەوا ڕەزامەندی خودا لەوان لەپێشتره،

نەکەن بە هۆی هەوا و هەوەسەوە لە دادپەروەری لابدەن، جا ئەگەر شایەتییەکی ناهەق بدەن یاخود خۆتانی لیَ بدزنەوە، ئەوا چاك بزانن كە خودا ئاگادارە بە كارو كردەوەكانتان. ئیسلام لەم ڕووەوە چەندین دەستەبەری(**ضمانات**)ی بۆ هێنانە دی دادپەروەری داناوە كە لە سالَی ڕابردوودا قوتابیان وەریان گرتووە، لەوانەش:

١-کەس بە هۆی تاوانی کەسی تر سزا نادرێت.

٢-زۆر لێکردن لە وەرگرتنی دانپیاناندا قەدەغەیە.

٣-بێلایەنی و سەربەخۆیی دادگا.

٤-یەکسانی لەبەر دەم یاسادا.

پرس:

- بۆچی داد پەروەری لە ئیسلامدا تەنها تایبەت بە بوارێکی دیاریکراوی ژیان نییە؟

گفتوگۆ:

- داد پەروەی بنەڕەتترین و بالاترین بەهای ئیسلامە.

لە باسێکی کورت ئەم دەستەواژەیە شیبکەوە.

- خودا یارمەتی فەرمانڕوایەتیەکی داد پەروەر دەدات با خودا نەناسیش بێت.

لە باسێکی کورت ئەم دەستەواژەیە شیبکەوە.

وانەی پێنجەم

ڕاوێژ:

ڕاوێژ لە گرنگترین بەها ئیسلامیەکانە و پەیوەستە بە مافی جیاواز بوون و بەشداری سیاسی و کۆمەڵایەتی، لە ئیسلامدا مافێکە قورئان و سوننەت بڕیاریان لێداوە و ژیاننامەی پێغەمبەر و کردەوەو کاری هاوەڵانیش شایەتی بۆ دەدەن، ڕاوێژ لە ئیسلامدا بۆ فەرمانڕەواکان ئەرك و بۆ هاوڵاتیانیش مافە، بەڵام مافێکە قابیلی دەست بەرداربوون نییە، چونکە تەنها ماف نییە بەڵکو مافێکە تێکەڵ بە پابەندێتی موسوڵمانانە.

ڕاوێژ بەهایەکە لە قورئانو سوننەتی پێغەمبەرەوە (د.خ) سەرچاوەی گرتووە. خودای گەورە لە قورئاندا لە وەسف کردنی خەسڵەتێکی بنەڕەتی کۆمەڵی باوەڕداراندا دەفەرموێت:(.. وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ ..) (الشوری٣٨)، واتە: کاروبارەکانی نێوانیان بە ڕاوێژ بەڕێوە دەبەن، وشەی (امر) یش یەکێکە لەو وشانەی لە قورئاندا ئاماژەیە بۆ مەسەلە سیاسی و گشتییەکانی کۆمەڵ، لەم ئایەتەشەوە ئەم مەبەستانەی خوارەوە تێدەگەین:

١- ڕاوێژ مافێکی گەلە و گەلیش مافی ئەوەی هەیە بە شێوازێك کە گونجاو بێت لەگەڵ سەردەمدا لەم مافە بەهرەمەند بێتو پیادەی بکات.

٢- باوەڕبوونمان بە ڕاوێژ ڕەتکردنەوەی تاکڕەوی و ستەمکاری لە باوەڕبونمان بە خودا و قورئانەوە هەڵقوڵاوە، هەر بۆیە باس کردنیشی لە ئایەتەکەدا بەرز کراوەتەوە بۆ ئاستی دورکەوتنەوە لە خراپەکانو بەجێ گەیاندنی ئەرکە ئاینییە بنەڕەتییەکان وەك وەڵامدانەوە بە پەیامی خودا و نوێژکردن و بەخشین. هەروەها خودای گەورە لە ئایەتێکی دیکەدا دەفەرموێت:(... فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ) (آل عمران١٥٩). واتە: چاوپۆشیان لێ بکە و داوای لێخۆشبونیان لە خودا بۆ بکە و لە کاروبارەکاندا ڕاوێژیان پێ بکە، جا دوای ئەوە (عەزمت) جەزم بکە و پشت بە خودا ببەستە، چونکە بەڕاستی خودا ئەوانەی خۆش دەوێت کە پشتی پێ دەبەستن.

هەڵبەت بۆ ئەوەی بە جوانی لە مەبەستی ئەم ئایەتە تێبگەین دەبێت ئەوە بزانین کە لە دوای جەنگی (ئوحود)و ئەو شکەستە سەربازییەی بەسەر موسوڵمانەکاندا لە جەنگەکەدا هات، هاتۆتە خوارەوە، لە دەرەنجامی ئەم ڕووداوە و هاتنە خوارەوەی ئایەتەکەش بەو جۆرە ئەم شتانەی خوارەوە تێدەگەین:

١- پێغەمبەر (د.خ) پابەند بوو بە دەرەنجامی ڕاوێژکردنەکەی لەگەڵ هاوەڵەکانیدا، گەرچی پێچەوانەی بۆچوونی خۆشی بوو.

٢- هۆكاری بنەڕەتی شكستە سەربازییەكە بە هۆی لە فەرمان دەرچوونی هەندێك لە هاوەڵەكانو چۆڵكردنی شوێنو سەنگەرەكانیان بوو.

٣- سەرەڕای دووخاڵی پێشو واتە سەرەڕای ئەوەی دووچاری شكستی كردن، نە خودای گەورە و نە پێغەمبەریش (د.خ) سەرزەنشتی هاوەڵان ناكەن لەسەر ئەوەی بەهۆی ڕای ئەوانەوە دووچاری ئەوە بوون، بەڵكو لەبەر بایەخی گەورەی (ڕاوێژ) وەك بەها و بنەمایەكی دەسەڵاتداری لە ئیسلامدا خودای گەورە سەر لەنوێ فەرمان بە پێغەمبەر دەكاتەوە كە نابێت ئەو هەڵە و دەرەنجامە وابكات واز لە بەهای ڕاوێژ بێنێت، بۆیە دوای ئەوەش دەبێت لە كاروبارەكاندا هەر ڕاوێژیان لەگەڵ بكەی، چونكە با خوێنی دەیان هاوەڵی پێغەمبەر (د.خ) بڕژێت بەڵام پایەیەكی ژیانی سیاسیو كۆمەڵایەتی كۆمەڵی موسوڵمان دابڕێژرێت كە ئەویش (ڕاوێژ) و دوركەوتنەوەیە لە تاكڕەوی و خۆسەپاندن.

٤- خودای گەورە بە شێوەی فەرمان پێكردن بە پێغەمبەر(د.خ) دەفەرموێت دەبێت لە كاروبارەكاندا ڕاوێژیان پێ بكەیت، ئەمەش(ڕاوێژ) دەكاتە ئەرك بۆ پێغەمبەر و پایەكانی ژیان.

هیچ كەسێك بە ئەندازەی پێغەمبەر (د.خ) ڕاوێژی بە هاوەڵانی نەكردووە، لە كاتێكدا ئەو پێغەمبەر بووە و لەلایەن خوداوە سروشی بۆ هاتووە، بە زۆری كاروبارەكانی بە ڕاوێژ لەگەڵ هاوەڵەكانی بەڕێكردووە.

گفتوگۆ:

گەل و كۆمەڵە موسوڵمانەكان دەتوانن بە گوێرەی گۆڕانەكان و پێویستی سەردەمەكەی خۆیان شێواز و میكانیزمی گونجاو بۆ پیادە كردنی بەكار هێنانی ڕاوێژكردن دابنێن.

ئەمە شیبكەوە.

وانەی شەشەم

یەکســـــانی

یەکسانی هەر وەك لە ساڵەکانی پێشوودا ئاماژەی پێکرا یەکێك لە بەها ئیسلامییە باڵاکانە، لەم سۆنگەشەوە ئیسلام هەموو جیاکارییەکی نەتەوەیی و نەژادی و چینایەتی ڕەتدەکاتەوە و مامەڵەیەکی یەکسانی لەگەڵ جیاوازییە سروشتیەکان دەکات، بۆ ئەوەی سەریان لە جیاکاری و ستەمەوە دەرنەچێت، دیارە ئەوە ڕوونە کە لەم ژیانەدا یەکسانی ڕەها نییە و ڕێژەییە.

- **واتای یەکسانی:**

زۆر بە کورتی یەکسانی واتە: یەکسان بوونی خەڵك لە بەردەم یاسا و جیاکاری نەکردن لە نێوانیاندا بە هۆی ئاین و نەتەوە و زمان و نەژاد و چین و ڕەگەز و هەر شتێکی تر کە نابەرامبەری و نا دادپەروەری لێ بکەوێتەوە.

- **سەرچاوەی یەکسانی لە ئیسلامدا:**

سەرچاوەی بنەڕەتی یەکسانی لە ئیسلامدا خودای گەورە خۆی و بنەڕەتی بەدیهێنانی جۆری مرۆڤە لەم سەرزەوییەدا خودای گەورە لەم ڕووەوە دەفەرموێت:(هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ....) (الاعراف ١٨٩)، واتە: خودای گەورە کە ئێوەی لە یەك بنەڕەت (نفس) بەدیهێناوە، لێرەشەوە تێدەگەین کە:

١- خودای گەورە تاکە بەدیهێنەری سەرجەم مرۆڤەکانە.

٢- بنچینەی هەموو مرۆڤەکانیش دەگەڕێتەوە بۆ ئادەم و ئادەمیش وەك قورئان دەفەرمووێت لە خاك و خۆڵ بەدیهاتووە.

ئەمەش ئەوە دەردەخات کە سەرجەم مرۆڤەکان خاوەنی هەمان مرۆڤایەتین و کەس لەوی تر گەورەتر و بەڕێزتر و ڕەسەنتر نییە.

پێغەمبەریش لە چەندین فەرمودەدا جەخت لەسەر ئەم ڕاستیە قورئانیە دەکاتەوە و دەفەرمووێت: ((الناس سواسية كأسنان المشط وإنما يتفاضلون بالعافية، والمرء كثير بأخيه، ولا خير في صحبة من لا يرى لك من الحق مثل ما ترى له)).

هەروەها دەفەرموێت: ((يا أيها الناس، إن ربكم واحد، وإن أباكم واحد، ألا لا فضل لعربي على عجمي، ولا لعجمي على عربي، ولا لأحمر على أسود، ولا أسود على أحمر، إلا بالتقوى)). (رواه البيهقى).

خەڵکی وەك دانی شانەیەك لەگەڵ یەکتردا یەکسانن، عەرەب ڕێزی بەسەر غەیری ناعەرەبدا نییە، بە خۆپارێزی و چاکە خوازی نەبێت. ئەوەش بۆ هەموو کەس و نەتەوەیەك کراوەیە و پاداشتو پلەکەشی لە دواڕۆژ لای خودا دەردەکەوێت، وشەی خەڵك (الناس) یش لێرەدا مانای

خۆی هەیە، چونکە وشەیەکی گشتییە و کەسی لێ هەڵنەوێردراوە. جگە لەمانە یەکسانی چەند ڕەهەندێکی تری هەیە کە ئەمانەن:

١-ئەرکی ئیسلامییەکان و ئەرکی سەرجەم باوەڕدارانە بێ جیاوازی، کەس بەهۆی پلە و پایەی ئاینی یاخود کۆمەڵایەتی لەو ئەرکانە نەبوێردراوە، جیاکردنەوە تەنها لە هەندێك حاڵەتدا بە قازانجی توێژە کەم دەستەکان و حاڵەتە ناناساییەکانی مرۆڤ، وەك ڕۆژو نەگرتن بەهۆی نەخۆشی، حەج لەسەر هەڵگرتن بە هۆی نەبوونی پارە و ... هتد.

٢- خەڵکی بە گشتی لەبەردەم یەك دادگا و یەك یاسادا مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێتو بەرامبەر شەریعەتو ئەو یاسایەی لەوەوە سەرچاوە دەگرێت یەکسانن هەژار و دەوڵەمەند و فەرمانڕەوا و هاوڵاتیەکی ئاسایی لەمەدا جیاوازیان لە نێواندا نییە.

٣- ئەنجامدانی دروشمە ئیسلامییەکان وەك نوێژی بەکۆمەڵی هەینی، مەراسیمی حەج ... هتد، سەرجەمیان دەرخەری یەکسانی شوێنکەوتوانی ئەو ئاینەن، چونکە موسوڵمانان بە جیاوازی نەژاد و ڕەگەز و نەتەوە و ئاستی کۆمەڵایەتی و لە یەك دۆخدا و بە پاڵ یەکەوە دەوەستن و دەڕۆن و وەك یەك و بە هەمان شێوە دروشمەکان ئەنجام دەدەن.

٤- ئیسلام هەموو ئەو مامەڵە و پەیوەندی و ڕەفتارانەی قەدەغە کردووە کە بە جۆرێك لە جۆرەکان نایەکسانیو ستەمیان لێدەکەوێتەوە لە وێنەی بەرتیل و سیخوڕی و قۆرخ کردن (احتكار)و بە سو وەرگرتن و دەست درێژی بۆ سەر ماڵ و موڵك و ناموسی یەکدی ... هتد.

٥- هیچ یەك لە نەتەوە و نەژادو بنەماڵە و خێڵو ڕەگەزی نەکردووە بە پێوەری ڕێزدانی مرۆڤێك بەسەر مرۆڤێکی تر بەڵکو ئینسانی بوونی هەر ئینسانێكو چاکەخوازی ئەوی لەبەرچاو گرتووە.

٦- ئیسلام سەبارەت بە شوێن کەوتووانی ئاینەکانی تریش جگە لەوەی تایبەتە بە بیر و باوەڕو پەرستنو کاروباری ئاینی تایبەت بە خۆیانەوە و تێیدا ئازادن، بە هەمان گیانی یەکسانی مامەڵە دەکات و زانایانیش ڕێسایەکی زێڕینیان بۆ ئەمە داڕشتووە کە دەڵێن:((لهم ما لنا وعليهم ما علينا)) واتە: لە ماف و ئەرکدا لەگەڵ یەکتر یەکسانین، کە بە زمانی ئەمڕۆ هەموومان هاوڵاتین و ئەندامی کۆمەڵگاین و هەمان مافی سیاسی و مەدەنیمان هەیە.

یەکسانی و مەسەلەی جیاوازی نێوان ئافرەت و پیاو:

هەندێك لەوانەی نەیاری ئیسلامن یاخود تێگەیشتنی ڕوون و هەمەلایەنانەیان دەربارەی بنەماکان و بەهاکان و ڕوحی ئەم ئاینە نییە، پێیان وایە کە بنەما و بەهای یەکسانی لە ئیسلامدا ئافرەتان ناگرێتەوەو ئەوان لە سایەی تێڕوانینی ئیسلامدا دژایەتیان بەڵام لە ڕاستیدا مەسەلەکە بەم جۆرە نییە چونکە:

١- له ئیسلامدا ژن و پیاو له ئینسانیەت و بەدیهاتندا یەکسانن و هەردوکیان خاوەنی یەك کەرامەتی مرۆڤایەتین و یەك بەدیهێنەریان هەیە:(...هو الَّذِی خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ...) (الأعراف ١٨٩).

٢- هەردوکیان له باوەڕهێنان و کاری چاکه یاخود خراپەو پاداشت یاخود سزا وەرگرتن له ڕۆژی دواییدا یەکسانن و جیاوازی له نێوانیاندا نییەو وەك پیاوان بابەتی پەیامی خودای گەورە و ئەرك و لێپرسراوێتیان لەسەر شانە.

٣- هەردوکیان له هەڵبژاردنی هاوسەری ژیان و پێکهێنانی خێزاندا یەکسانن و نابێت هیچیان زۆریان لێ بکرێت.

٤- لەناو خێزاندا هەر ڕێزدانانێکی کوڕ بەسەر کچ دا قەدەغەیەو کاتێك دایبابانیش دیاری بۆ منداڵەکانیان دەکڕن، ئەگەر بەشی کچەکان زۆرتر نەبێت دەبێت یەکسان بن، هەروەك پێغەمبەر فەرموویەتی: ((ساووا بين أولادكم في العطية، ولو كنت مؤثرا أحداً لآثرت النساء على الرجال)).

واتە: بە یەکسانی دیاری بۆ منداڵەکانتان بکڕن و جیاوازییان له نێواندا مەکەن، ئەگەر یەکێکیانم بە باشتر بزانیبا ئەوا ئافرەتەکان دەبوون.

١-هەردووکیان له بەهرەمەند بوونی مافی خوێندن و خۆپێگەیاندن یەکسانن.

٢-هەردووکیان وەك یەك داوایان لێکراوە دژایەتی ڕواڵەتە خراپەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و پەرەدان بە فەرهەنگی چاکە و پاشەکشەکردن بە کلتوری خراپە و خراپەکاری له مەیدانی خەباتی کۆمەڵایەتی و بواری گشتیدا ئامادەبن.

٣-هەردووکیان له بوونی شایستەی یاساییدا یەکسانن، واتە ژنیش وەك پیاو خاوەنی ئیرادەی سەربەخۆی خۆیەتی بۆ ئەوەی مامەڵە بە موڵك و ماڵی خۆیەوە بکات و مامەڵە جۆراجۆرە یاساییەکانی وەك: کڕین، فرۆشتن، بەخشین، قەرزدان و ...هتد، ئەنجام بدات و بۆ هیچ یەك له دایباب و هاوسەر و دەوروبەریش نییە ڕێگایان لێ بگرن یاخود کۆتی بخەنە سەر.

٤-وەك بنەما بە شێوەیەکی گشتیش له ماف و ئەرکدا یەکسانن هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (...وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ...) (البقرة / ٢٢٨).

واتە: بە گوێرەی عورف و ڕۆژگار ژنان بەرامبەر هەر ئەرکێ کە ڕوویان تێدەکات مافێکیان هەیە، بەڵام: (...وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ...) (البقرة / ٢٢٨). پیاوان پلەیەکیان بەسەر ئەوانەوە هەیە، کە پلەکەش زیاتر ئەرکە ئەوەك ماف بێت، مەبەست له پلە لێرەدا ئەرکی دانی مارەیی و کێشانی خەرجی خێزانی و جوان مامەڵە کردن و هاوشێوەکانیانە، بە مانایەکی تر پلەکە باسی ئەوەیە کە له ژیانی هاوبەشدا سەرپەرشتی و لێپرسراوی یەکەمی خێزانە، کە ئەوەش ئەگەر بەجوانی و له چوارچێوەی بەها و ڕەوشتە ئیسلامییە بەرزەکاندا پیادە بکرێت، خراپە و نایەکسانی

لێناکەوێتەوە و وەك گوتراوە زیاتر ئەرکە، بەدەر لەمە و لە دەرەوەی خێزاندا پیاو (قیوم) نییە بەسەر هاوسەرەکەیەوە.

٥- بە کردەوە ئێستا لە زۆربەی وڵاتانی ئیسلامی و لەوانەش لە وڵاتی خۆمان، ئافرەتانی موسوڵمان لە مافە سیاسیەکانی خۆیان سودمەندن بەشدارن لە هەڵبژاردنەکان و بەڕێوەبردنی پۆست و پلە و پایە حکومیەکاندا.

٦- هەرچی پەیوەندی بە شایەتیدانیشەوە هەیە، وەك زانایان فەرمویانە دۆخێکی مێژویی (تحکم)ی لەسەر مەسەلەکەدا کردووەو ئەوەی لە ئایەتەکەی سورەتی (البقرە) یاسای ئیسلامیشدا گرنگە نەفەوتانی مافی لایەنەکانی مامەڵە ئابورییەکەیە.

بە گشتی لە پەیوەندی نێوان ژن و پیاو دا لە کەرامەتی ئینسانی و ئاینی و ڕەگەزیدا یەکسانییە، ئەو جیاوازییە سروشتیانەی لە نێوان هەردوو ڕەگەزیشدا هەن، بنەماکە تێکنادەن، چونکە بنەمای دادپەروەری حوکمی ئەم پەیوەندییانە دەکات، لەگەڵ بوونی دادپەروەریش جیاوازییە سروشتییەکان ژیان گەرم و گوڕتر و زیندوتر دەکەنو ڕۆڵی هەردوو ڕەگەزەکەش لەگەڵ یەکتریدا دەکات بە ڕۆڵێکی تەواوکاری دادەنرێت بە هەردووکیان ژیان تەواو دەکەن.

پرس:

- ئایا لە سایەی تێڕوانینی ئیسلامدا هیچ جیاکارییەك دژ بە ئافرەت دەکرێت؟

گفتوگۆ:

ئیسلام هەموو جیاکارییەکی نەتەوەیی و مەزهەبی و نەژادی و چینایەتی ڕەتدەکاتەوە، چۆن ئەم دەستەواژەیە دەسەلمێنیت؟

وانەی حەوتەم

دژایەتی کردنی زوڵـــم و ســــــتەم

ئەگەر ئیسلام بەو جۆرەی کە لە بابەتی پێشودا ئاماژەی پێکرا، جەخت بکاتەوە لەسەر دادپەروەریو پیادە کردنی لە ژیاندا، ڕوونە بە هەمان شێوەو زیاتر ستەم و ستەمکاری لە هەموو بەرگو ئاستو بوارێکدا ڕەتدەکاتەوە.

بەم جۆرەش یەکێك لە خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی مرۆڤی باوەڕدار و موسوڵمانیش دەبێت ڕەتکردنەوەی ستەمو خۆ لێدورگرتنیو دژ وەستانەوەی بێت.

واتای ستەم :

ستەم لەڕووی زمانەوە بە سنور شکاندنو دانانی شتێکە لە شوێنێکدا هی خۆی نەبێت، بە گشتی ستەم واتە ناهەقیو دەستدرێژی بۆ سەر مافو ئازادیو کەرامەتی کەسانی تر دژی دادپەروەرییە.

قەدەغە کردنی ستەم لە هەموو شتێکدا و بۆ هەموو کەسێك:

لە قورئاندا چەندین ئایەت ڕاستەوخۆ هەن کە ستەم قەدەغە دەکەن، هەموو ئەو ئایەتانەی تر کە فەرمان بە دادپەروەری دەکەن، دیسانەوە داوای کۆتایی هاتن بە ستەمو ستەمکاری دەکەن.

خودای گەورە لە فەرموودەیەکی قودسیدا ڕوو دەکاتە بەندەکانی و دەفەرمووێت:((یا عبادي إني حرمت الظُلم على نفسي، وجعلته بينكم محرماً، فلا تظالموا)). رواه مسلم.

واتە: ئەی بەندەکانم بەڕاستی من ستەمم لەسەر خۆم قەدەغە کردووە، هەروەها لە نێوان ئێوەشدا حەرامم کردووە لەبەر ئەوە ستەم لە یەکتر مەکەن.

لە ئیسلامدا ستەم دەرهەق بە ژنو پیاوو گەورەو بچوكو ئاسیاو و نەناسیاو و باوەڕدار و بێباوەڕ و تەنانەت گیانلەبەرانی تر ڕەوا نەبینراوە.

خودای گەورە لە چەندین ئایەتدا ڕوونی کردۆتەوە کە لە دوارۆژدا بەقەدەر گەردێك ستەم لە هیچ بەندەیەکی خۆی ناکات، لەم دنیایەشدا بەم جاڕدانە هەر ستەمێك بە ناوی ئیسلامو خوداوە ئەنجام بدرێت – کە بە داخەوە ئەم جۆرە ستەمە لە مێژوو ئێستاشدا کەم نەبووە – خودای گەورەو ئیسلام لێی بێ بەرییە و هیچ موسوڵمانێکیش لەبەر موسوڵمان بوونی حەسانەی ئەوەی نییە کە لەم دنیایە خەڵك لەسەر خراپە و ستەمکارییەکانی لێی بپرسێتەوە و لەو دنیاش خودای گەورە سزای بدات و لە بەزەیی خۆی بێبەشی بکات.

ستەم سەرچاوەی تیاچوونە:

یەکێك لە یاساکانی خودای گەورە لەم بونەدا تیاچوونی نەتەوە و شارستانیەتەکانە بەهۆی ستەم و زۆرداریەوە، چەندین ئایەت لە قورئاندا ڕاستیی ئەم یاسایەمان بۆ دەسەلمێنن هەروەك خودای گەورە دەفەرموویت: (...وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا)(یونس / ١٣)، واتە: چەندین نەتەوەو دەستە و تاقممان لە مێژودا و لە پێش ئێوەدا بە هۆی ستەمکردنیانەوە لەناو برد. هەروەها دەفەرمویت: (...هَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ) (الانعام /٤٧)،

واتە: ئایە جگە لە دەستە و گروپی ستەمکاران کەسی تر تیادەچن، لێرەشەوە لەسەر زاری هەندێك لە زانایانی موسوڵمان گێردراوەتەوە کە گوتویانە: ((إنَ الله يُقيم الدولة العادلة وإن كانت كافرة، ولا يقيم الظالمة وإن كانت مسلمة، والدنيا تدوم مع العدل والكفر ولا تدوم مع الظلم والاسلام))، واتە: خودای گەورە دەوڵەتی دادپەروەری بێباوەڕ بەرپا دەکات و دەیهێڵێتەوە و دەوڵەتی ستەمکار بەرپا ناکات و نایهێڵێتەوە با موسوڵمانیش بێت، و دنیا لەگەڵ دادپەروەری و خوانەناسیدا بەردەوام دەبێت بەڵام لەگەڵ ستەم و ئیسلامدا بەردەوام نابێت.

پرس:

- ئیسلام چۆن دەڕوانێتە ستەم کردن لە ژن و پیاو و گەورە و بچوك و ناسیاو و نەناسیاو و باوەڕدار و بێباوەڕ و تەنانەت گیانلەبەرانی تریش ؟

وانەی هەشتەم

ئاشـــتی

ئاشتی بەهایەکی گەورەی ئیسلامییە و باوەڕدارانیش بە حوکمی شوێنکەوتنیان بۆ ئەم ئاینە خودایییە، دەبێت لەسەری گۆشبکرێن و ببێت بە بەشێك لە بیرکردنەوەو ڕەفتاریان.

بایەخی ئاشتی لە ئیسلامدا:

ئیسـلام بایـەخی گـەورە بـە ئاشـتی لەسـەر ئاسـتە جۆراوجۆرەکـانی دەداتو بـە تونـدی بەستویەتیەوە بە باوەڕی مرۆڤی موسوڵمانەوە، خودی ناوی ئیسلامیش لە ڕوویەکەوە ئاماژەی ئاشتیخوازی تێدایە، ئاشتی (سلام) دروشمی موسوڵمانانە، ئیسلام داوا دەکات لەگەڵ دەرونی خۆمان و خێزان و دەوروبەر و بونەوەر و گەلو نەتەوە و ئاینە جۆراوجۆرەکاندا لە ئاشتیدا بژین، لە ڕوانگەی ئیسلامەوە جەنگ و ململانێ حاڵەتێکی نا ئاسایی و ناچاریو کاتییە و بنەڕەت و دۆخی ئاسایی ئاشتییە، جەنگیش کە تاکو ئێستا بەشێکە لە واقیعی ژیانی مرۆڤایەتیو کۆمەڵەکانی دەبێت دوژمنکارانە نەبێتو بۆ بەرگری لەخۆکردنو گێڕانەوەی ئاشتیو دادپەروەرییەکی لەدەست چوو بێت. خودای گەورە داوامان لێدەکات هەموومان ئاشتی خوازبین دەفەرموێت:(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ)(**البقرة**/٢٠٨)، واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە هەمووتان خۆتان بخەنە ژێر سایەی ئاشتی و ئاسودەییەوە و (شەڕخواز مەبن) و شوێن هەنگاوەکانی شەیتان مەکەون، چونکە ئەو بە ڕاستی دوژمنی ئاشکرایە (هەمیشە دەیەوێت شەڕ و جەنگ لە نێوان خەڵکیدا بەرپا بکات). لەم ئایەتەدا ئەم شتانەی خوارەوە تێدەگەین:

١- بانگەوازی خودا بۆ سەرجەم باوەڕداران کە رئاشتی خوازان لە بەرەیەکدا کۆببنەوە خۆیان لە شەڕخوازان جیا بکەنەوە.

٢- شەڕخوازی و خراپەکاری سەرچاوەکەی شەیتان و ئەویش دوژمنی باوەڕدارانەو نابێت گوێی لێبگیرێتو شوێن هەنگاوەکانی بکەوین.

٣- شەیتان وەك دوژمنێکی هەمیشەیی بۆ باوەڕداران پێشنیار دەکات و بە دوژمنێکی ئاشکراو ڕاستەقینە و بێ پەردەی دادەنێت، کە شایستەی ئەوەیە دوژمنایەتی بکرێتو هەستە ئەرێنییەکانی خۆمانی ئاڕاستە بکەین. پێغەمبەر (د.خ) دەفەرموێت: ((**لن تدخلوا الجنة حتى تؤمنوا، ولن تؤمنوا حتى تحابوا، أولا أدلكم على شيء إذا فعلتموه تحاببتم؟ أفشوا السلام بينكم**)) (رواه مسلم)) ، واتە: ناچنە بەهەشتەوە تا باوەڕ نەهێنن، بە باوەڕداریش دانانرێن تا یەکتریتان خۆش نەوێت، ئایە شتێکتان نیشان بدەم، ئەگەر بیکەن یەکتریتان خۆش بوێت، ئاشتی لە نێو خەڵکیدا بڵاوبکەنەوە. هەروەها لە

فەرموودەیەکی تردا دەفەرموویێت: ((المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده)) (رواه البخاري)، واتە: موسوڵمان کەسێکە کە خەڵکی لە دەم ودەستی پارێزراو بن.

سەرچاوەکانی ئاشتیخوازی لە ئیسلامدا

ئاشتیخوازی و ڕەتکردنەوەی شەڕخوازی و شەڕەنگێزی لە ئیسلامدا لە چەندین سەرچاوە و بنەمای ئەم ئاینەوە سەرچاوە دەگرێت و ڕەگی داکوتاوە، لەوانەش:

١- بەزەیی بوونی ئیسلام و پێغەمبەرەکەی:(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ)(الأنبياء/١٠٧)، واتە: ئێمە تۆمان ناردووە بە بەزەیی بۆ هەموو جیهانیان، پێغەمبەریش (د.خ) هەر لەم ڕووەوە دەفەرمویێت:((إني لم أبعث لعانا، وإنما بعثت رحمة)) (رواه مسلم)، واتە: خودای گەورە منی ڕەوانە نەکردووە بۆ نەفرەت کردن، بەڵکو بۆ بەزەیی هاتنەوە.

ئاشتیش پرشنگێکی ئەم سۆزە بەزەییو میهرەبانییە کە باوەڕ لە دڵو دەرونی باوەڕداردا دەخولقێنێت.

٢- برایەتی باوەڕداران: لە ڕوانگەی ئیسلامەوە باوەڕداران برای یەکترین و دەبێت بەو گیانەشەوە مامەڵە لەگەڵ یەکتریدا بکەن، هەروەك خودای گەورە دەفەرمویێت:(إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...) (الحجرات/ ١٠)، واتە:بەڕاستی باوەڕداران برای یەکترن، براش لەگەڵ برادا دەبێت بە ئاشتیو میهرەبانی بژین.

٣- ئاشنا کردنی گەل و نەتەوەکان لەنێوان یەکتردا: لە ئیسلامدا سەرجەم مرۆڤایەتی یەك سەرچاوەی هەیە، لە یەك بنەڕەتەوە خوڵقاون و جیاوازی گەل و نەتەوە و فەرهەنگەکانیش بۆ ئەوەیە یەکتر بناسنو بەسەر یەکدا بکرێنەوەو ڕێز لە تایبەتمەندیو مافی یەکتر بگرن، هەروەك خودای گەورە دەفەرمویێت:(هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ...) (الأعراف/١٨٩)، واتە:خودای گەورە ئەو خودایەیە کە ئێوەی لە یەك بنەڕەت (نفس)ەوە بەدیهێناوە، هەروەها دەفەرموویێت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ) (الحجرات/ ١٣)، واتە: ئەی خەڵکینە ئێمە ئێوەمان لە نێر و مێیەك دروست بەدیهێناوەو گێڕاومانن بە گەلو هۆزی جۆراجۆر، بۆ ئەوەی یەکتری بناسن و بە گیانێکی برایانە مامەڵە لەگەڵ یەکتریدا بکەن.

٤- خودای گەورە فەرمان بە باوەڕداران دەدات لەو شتانەی خێرو چاکەی تێدایە هاوکاری یەکتری بکەن، بەڵام لە هەموو ئەو شتانەی تاوان و دەست درێژی پێوە دیارە هاوکاری یەکتری نەکەن، هەروەك خودای گەورە دەفەرمویێت:(...وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ...) (المائدة/٢).

٥- خودای گەورە فەرمانمان پێدەکات بەچاکە و دادپەروەری لەگەڵ شوێنکەوتەی ئاینەکانی تر بجوڵێینەوە.
ڕەچاوکردنی سەرەتای دادپەروەریش مەزنترین و بنەڕەتترین دەستەبەری (ضمان) ی بەرقەرار بوونی ئاشتی و ئارامییە.

٦- ئیسلام هەموو جۆرە توند و تیژی و زەبر و زەنگێك لە گەیاندنی ئیسلام و بانگەواز کردن بۆی قەدەغە کردووە، ئەرکی پێغەمبەر(د.خ) و زاناو بانگخوازانی دوای ئەویش تەنها و تەنها ڕوونکردنەوەی ڕاستیەکانی پەیامەکەیە و گەیاندنیەتی بە زمانی سەردەم و بە جوانی و ڕوون، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت:(...وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ)(العنكبوت/١٨)، واتە: تەنها شتێك لەسەر شانی پێغەمبەرە، گەیاندنی ڕوون و ئاشکرایە.

پرس:

١ - لە بەر چی خودا داوامان لێ دەکات شەیتان بە دوژمنی خۆمان بزانین؟

٢ - بۆچی پێغەمبەر(د.خ) داوا لە موسڵمانان دەکات ئاشتی بڵاو بکەنەوە؟

هێمای ئاشتی

وانەی نۆیەم

چاكسازی

چاكسازی (اصلاح) چەمكێكی ئیسلامی ڕەسەنە و چەندەها جار لە قورئاندا ئاماژەی پێكراوە و پەیوەستكراوە بە كاری پێغەمبەرانی خوداوە، هەر لەم سۆنگەشەوە چاكسازی چەمكێكی بنەڕەتی پەروەردەی كۆمەڵایەتی ئیسلامییە، باوەڕدارانیش بە حوكمی شوێنەكە و دڵنیاییان بۆ ئیسلام دەبێت چاكسازیخواز بن، واتە خێرو چاكەیان بۆ مرۆڤەكان و كۆمەڵ و وڵاتەكەیان و تێكڕای گەلانی موسوڵمانو مرۆڤایەتی بوێت و دژ بە خراپە و كاری دوژمنایەتی و داڕوخاوی بن.

چەمكی چاكسازی لە قورئاندا

چاكسازی لە فەرهەنگی نوێدا بە هەموو ئەو هێز و گروپانە دەگوترێت كە بڕوایان بە گۆڕانی پلە بە پلە و ئاشتیخوازانە هەیە، لەم پێناوەدا پەنا نابەنە بەر توندوتیژی و سەرلەبەر واقیع ڕەتناكەنەوە.

لە قورئاندا چەمكی چاكسازی مانایەكی فراوانتر لە خۆدەگرێت و ڕەهەندی كۆمەڵایەتی، ئەخلاقیو ئابوری و دەرونی هەیە، بە گشتیش ناونیشانە بۆ ئاڕاستەیەك لە ژیان و بیركردنەوەی ئەرێنی كە خێروخۆشی كۆمەڵەكەیو مرۆڤەكانی دەوێت.

ڕاغیبی ئەسفەهانی لە كتێبی (المفردات في غريب القرآن)دا دەربارەی چەمكی چاكسازی دەڵێت: (**الاصلاح ضد الفساد**) واتە ئیسلاح دژی خراپەكاری و كاری گەندەڵییە.

لێرەشەوە وشەی خراپەكار و گەندەڵ (مفسد) لە بەرامبەر چاكەكاریو چاكسازیخوازەوە واتە (مصلح) ەوە دێت.

باوەڕداران لە سەرانسەری مێژوودا داوایان لێكراوە چاكەخواز بنو لە خراپەو خراپەكاران بە دوور بن:(...وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ) (**الأعراف**/ ١٤٢)، واتە : موسا (د.خ) بە هارونی برای فەرموو لە شوێنی من بە لە ناو نەتەوەكەمدا ئیسلاح بكە و شوێن ڕێچكە و ڕێبازی خراپەكار و گەندەڵەكان نەكەویت.

دژایەتی چاكسازی سیفەتێكی بنەڕەتی كەسو باندە دوو ڕووەكانە: (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ (١١) أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ (١٢)) (**البقرة** /١١-١٢).

واتە: كاتێك پێیان بگوترێت خراپەكاری لە زەویدا مەنێنەوە، وەڵام دەدەنەوە و دەڵێن: بەڕاستی ئێمە ئیسلاحخوازین. نا بەڕاستی ئەگەر خراپەكار هەبێت ئەوانن بەڵام هەستی پێ ناكەن.

چاكسازيخواز و خراپەكار لە تەرازوی دادی خودادا یەكسان نین: (أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ) (ص/٢٨)، واتە: ئايا دەبێت باوەڕدارانی چاكەكار وەك ئەو كەسانە لێ بكەین و مامەڵە بكەین كە لە زەویدا خراپە دەنێنەوە؟

خودای گەورە داوا دەكات لە دوای ئیسلاح كردن لە زەوی خراپەی تێدا بڵاو نەكەنەوە: (وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...) (الأعراف/٥٦)، واتە: دوای ئیسلاح كردن خراپە لە زەویدا مەنێنەوە.

باسی خراپە و گەندەڵی (الفساد) لە قورئاندا

هەروەك ئاماژەمان پێكرد چەمكی چاكسازی لە بەرامبەر چەمكی (فساد)ەوە هاتووە، بۆیە لە پێناو ناسینی زیاتری چەمككەو ئاماژە و ناوەڕۆكەكەی دەبێت واتای خراپەكاری (فساد)و ڕواڵەتەكانی بناسین.

چەمكی خراپەكاری (فساد) هەروەك راغیبی ئەصفەهانی دەڵێت: ((**بریتییە لە دەرچوونی شتێك لە دۆخی میانڕەوی**)).

پرس:

- لە قورئاندا چەمكی چاكسازی مانایەكی فراوان لە خۆ دەگرێت، چییە؟

وانەی دەیەم

هــەژار پــەروەری

ئیسلام بایەخێکی گەورەی بە توێژە هەژار و نەدار و لاوازەکانی کۆمەڵ داوە و سەرنجی شوێنکەوتووانی بۆ بایەخدان و ئاوەڕلێدانەوە و بە تەنگەوە بوونیان ڕادەکێشێت، لێرەشەوە دەبێت لە ڕووی سیاسی و کۆمەلآیەتیشەوە کۆمەڵ بەم ئاڕاستەیە پەروەردە بکرێت و سیاسەتە گشتییەکانیش بە قازانجی ئەم توێژانە و باشتر کردنی بارودۆخیان دابڕێژرێت.

ئیسلام و بایەخدان بە توێژە هەژار و لاوازەکانی کۆمەڵ

قورئانی پیرۆز لە چەندین ئایەتدا سەرنجمان بۆ لای بایەخدان بە توێژە هەژار و کەمدەست و لاوازەکانی کۆمەڵ ڕادەکێشێت و هەڵوێست بەرامبەر ئەوان و بە تەنگەوەبونیشیان بە ڕاستگۆیی باوەڕی باوەڕدارەوە دەبەستێتەوە، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (١) فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ (٢) وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ٣)(الماعون/١-٣)، واتە: ئایا دەزانیت و دەبینیت ئەوەی کە باوەڕی بە ئاین و بە ڕۆژی دوایی نییە؛ ئەوە ئەو کەسەیە کە دەست بە ڕووی بێباوکەوە دەنێت و هانی خەڵك نادات بۆ تێرکردنی هەژارو گەداکان. هەروەها لە ئایەتێکی یەکتردا دەفەرموێت: (مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ (٤٢) قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ (٤٣) وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ (٤٤) وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ(٤٥)) (المدثر ٤٢-٤٥)، واتە: پرسیار لە هەندێك لەوانەی خراونەتە دۆزەخەوە دەکرێت، چی ئەوانی خستۆتە دۆزەخەوە؟ ئەوانیش دەڵێن: لەبەر ئەوەی پەیوەندیمان بە خوداوە نەبوو نوێژمان نەدەکردو نانمان بە هەژار و گەدایان نەدەداو لەگەڵ ئەوانەی خەریکی گاڵتە و کاری بێ هودە بوون ئێمەش بێ هودە و بێ ئامانج ژیانمان بەسەر دەبرد و ڕۆژگارمان دەگوزەران.

لە ئایەتی (٣٦) سورەتی (النساء)یشدا خودای گەورە فەرمانمان پێدەکات بە چاکە کردن و بەدەمەوە بوونی دایباب هەندێك لە توێژە لاواز و بێ دەستەلآت دەکات و دەفەرموێت: (وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا) (النساء٣٦)، واتە: تەنها خودا بپەرستن و هیچ هاوەڵێکی بۆ بڕیار مەدەن و چاکەکار بن لەگەڵ دایبابتان و خزمان و بێ باوکان و هەژار و کەم دەستان و دراوسێی خزم (دراوسێی نزیك) و دراوسێی بێگانە (دراوسێی دوور) و هاوەڵانی کار و سەفەر و ڕێبوار و ژێردەستەکانتان، بەڕاستی خودا ئەوانەی خۆش ناوێت کە خۆ دەنوێنن و فیز دەکەن و شانازی بەسەر خەڵکیدا دەفرۆشن.

پێغەمبەریش (د.خ) لە فەرمودەیەکدا دەفەرموێت: ((لیس بالمؤمن الذي يبيت شبعاناً و جاره جائع الى جنبه)) (رواه الطبراني و البيهقي)، واتە: ئەو کەسە بە باوەڕدار ناژمێردرێت، دراوسێکەی لەپاڵ دەستیەوە برسی بێت و پێشی بزانێت.

هەروەها دەفەرموێت: ((أيما أهل عرصة بات فيهم امرؤ جائع فقد برئت منهم ذمة الله)) (رواه الحاكم)، واتە: خەڵکی هەر کوچەیەك برسیەك بە برسێتی شەویان لە ناودا ڕۆژبکاتەوەو نەچن بەدەمیەوە پەیمانی خودایان لە گەردن دامالراوە.

پێغەمبەر (د.خ) لە نزایەکیدا پەنا بە خودا دەگرێت لە هەژاری و دەفەرموویێت: ((اللهم إني أعوذُ بِكَ من الكُفرِ و الفقْرِ))، واتە: خودایە خۆ دەپارێزم بە تۆ لە خودانەناسی و هەژاری، بەڵام لە هەمان کاتدا بۆ هاوسۆزی لەگەڵ هەژارەکانداو خۆبردنە ریزیان و نەڕوخانیان لە نزایەکی تردا داوا لە پەروەردگار دەکات لەگەڵ هەژارەکاندا بمرێت و زیندو ببێتەوە.

خودای گەورەش هەژاری و کۆیلەیی و قات و قڕی بە تەحەدای بەردەوامی مرۆڤایەتی و باوەڕداران دەزانێت و داوای ڕوبەڕووبوونەوەی دەکات: (فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ (١١) وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ (١٢) فَكُّ رَقَبَةٍ (١٣) أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (١٤) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (١٥)) (البلد ١١-١٥)، واتە: سەرەڕای هەموو ئەو توانایانەی بە مرۆڤمان بەخشیوە، کەچی تاکو ئێستا نەیتوانیوە بەسەر کۆسپ و بەربەستەکاندا سەرکەوێت، جا تۆ چوزانی ئەو کۆسپ و بەربەستانە چین؟ ئازادکردنی کۆیلە و ژێردەستەکان و خۆراك بەخشین لە ڕۆژی گرانی و قات و قڕیدا و بە تایبەتیش بە هەتیوی خزم و هەژارێك کە خاکی و خاکەسارو بێ دەرەتان بێت.

لێرەوە دەتوانین پوختەی مەبەستی ئەم واتایە لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورتبکەینەوە:

١- ئیسلام هانی شوێنکەوتووانی دەدات بۆ بەدەمەوە چونی چین و توێژە هەژارو نەدارو بێ دەستەکانی کۆمەڵ.

٢- خەمی هەژارو بێ دەستەکان، دەکات بە خەمی هەمووان و کۆمەڵ و دەیبەستێتەوە بە باوەڕی مرۆڤی موسوڵمانەوە. واتە: هەر کەسێك خۆی بە باوەڕدار بژمێرێت، ناگونجێت لە بەرامبەر مەسەلەی هەژاری و نەداری و کەمدەستی و هەژاران و خاوەن پێداویستییەکانی کۆمەڵدا، بێ هەڵوێست و کەمتەرخەم بێت و بەشێك نەبێت لەو هەوڵەی بۆ نەهێشتنی هەژاری و باشتر کردنی ژیان و گوزەرانی چینە کەم دەستەکان دەخرێتە گەڕ.

٣- هەژاری کێشەیەکی کۆمەڵایەتییە و دەبێت هەمووان بەشداری لە چارەسەرکردنیدا بکەن، ئیسلام لەو سۆنگەوە بڕوای بە پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ هەیە، دژایەتی هەژاریو کەم دەستی دەکات، هانی شوێنکەوتووانی دەدات لەسەر کار و چالاکیو گوزەراندنی ژیانێکی سەربەرزانە.

٤- پاراستنی هەستو کەرامەتی هەژاران تا ئەو ڕۆژەی لەم دۆخە دەردەچن، ئەرکی یەکە یەکەی موسوڵمانانو هاوڵاتیانو دەزگاکانی دەوڵەتە.

٥- دەبێت هەوڵی بەدیهێنانی دادپەروەری کۆمەڵایەتی بدەین و کاربکەین بۆ باشتر کردنی بار و دۆخ و ژیانی چینە هەژارو کەمدەستەکان .

پرس:

- ئەرکی باوەڕداران چییە لە ڕووبەڕوو بوونەوەی دیاردەی هەژاری؟

گفتوگۆ:

ئیسلام بایەخێکی گەورەی بە توێژە هەژار و نەدار و لاوازەکانی کۆمەڵ داوە و سەرنجی شوێنکەوتووانی بۆ بایەخدانو لا لێکردنەوە و بە تەنگەوە بوونیان ڕادەکێشێت. ئەم دەستەواژەیە لە کورتە باسێك ڕوونبکەوە.

وەرزی دووەم

پەرلەمانی کوردستان - عێراق
برلمان كوردستان - العراق
KURDISTAN PARLIAMENT-IRAQ

وانەی یازدەیەم

ئیســـلام و دیموکراســـی

پێناسەو ناوەرۆکی دیموکراسی

دیموکراسی چەندەها پێناسەی بۆ کراوە، لە بنەڕەتدا وشەیەکی یۆنانییە و لە دوو بڕگە پێکهاتووە(Demos) واتە گەل و (Kratos) واتە دەسەڵات کە بە گشتی دەسەڵاتی گەل دەگەیەنێت، بەڵام پێویستە بزانین کە پێناسە نوێیەکانی دیموکراسی ئەم پێناسە یۆنانییەیان تێپەڕاندووە، چونکە زیاتر بەسەر مۆدێلی دیموکراسی ڕاستەوخۆدا دەچەسپێت، کە زۆر کەم نەبێت نەماوە و مۆدێلی دیموکراسی نوێنەرایەتی شوێنی گرتۆتەوە، واتە گەل ڕاستەوخۆ حوکمی خۆی ناکات بەڵکو لە ڕێی نوێنەرە هەڵبژێردراوەکانیەوە حوکمی خۆی دەکات.

(موریس دوفر جیە) بیرمەندێکی فەرەنسییە دەربارەی پێناســەی دیموکراســی دەڵێت: ((دیموکراسی سیستمێکە، بە گوێرەی ئەو زۆرینەی دانیشتوان حکومەت هەڵدەبژێرن، کەمایەتیش مافی ڕادەربڕینی هەیە و هەموو بیروباوەڕ و ڕەوتەکان ڕێزلێگیراون‌و هەموو هاوڵاتیانیش لەم سیستمەدا یەکسانن)).

دەکرێ بڵێین دیموکراسی لانی کەم شێوەیەکە لە شێوەکانی حوکم کردن، واتە ڕێگایەکی تایبەتە بۆ گەیشتن بە بڕیارە حکومییەکان، حکومەتێکی دیموکراسیش لەبەر تیشکی ئەو پێناسەی سەرەوەدا لانی کەم ئەم سیفەتانەی خوارەوەی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە و تێدایە:

١ – **یەکسانی سیاسی**: واتە دەبێت دەرفەت بۆ هەموو هاوڵاتیان بۆ بەشداری کردن لە دروست کردن‌و داڕشتنی بڕیاری سیاسیدا یەکسان بێت‌و هەڵاواردن‌و جیاکاری لە نێوان هاوڵاتیاندا نەکرێت.

٢ – **وەڵامدانەوەی حکومەت بۆ ویستی گەل**: واتە حکومەتێکی دیموکراسی‌و دەست نیشان کراو و هەڵبژێردراو لەلایەن گەل‌و هاوڵاتیانەوە ئەوە دەکات، کە گەلەکەی داوای دەکات‌و دەیخوازێت، چونکە بریکاری ئەوانە لە بەڕێوەبردنی دەسەڵاتدا.

٣ – **حوکمی زۆرینەو مافی کەمینە**: واتە کاتێك گەل، یاخود نوێنەرانی گەل، لە ناو خۆیدا لەسەر ئەوەی پێویستە حکومەت چی بکات‌و چی نەکات کۆك نابن، ئەو کاتە پێوەر بۆ یەکلایی کردنەوەی ئەم جیاوازییە بوونی زۆرینەیە، واتە زۆرینە لەگەڵ چی بوو، ئەوە دەبێتە بڕیار و سیاسەتی ڕەسمی پەیڕەو کراو، کەمینەش مافی ڕادەربڕین‌و ئۆپۆزیسیۆن بوون‌و چاودێری پارێزراوەو بۆشی هەیە لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا ببێتە زۆرینە. کەواتە دیموکراسی لە هەموو حاڵەتێکدا دووڕوو دەگرێتە خۆ:

١- ڕژێمێکە بۆ حوکم کردن.

٢- کۆمەڵێك ڕێباز و دامودەزگایە، ئەرکی ئەمانەش بەدەستهێنانی دوو پێویستی سەرەکییە، بەمجۆرەی خوارەوە:

ئ- توانای شۆڕبوونەوە بەناو ویستی زۆرینەی گەلدا و گوزارشت؟ لێدانەوەی، واتە وەڵامدانەوەی پرسەکانی کێ نوێنەرایەتی گەلو هاوڵاتیان دەکاتو چۆن حوکمیان دەکات؟ کە پیادەکردنو بەدیهێنانی ئەم خواستەش ئازادیی دامەزراندنو چالاکیی پارتە سیاسیەکانو مافی هەڵبژاردنو دەنگدانی ئازاد دەخوازێت.

ب – فەراهەمکردنی ئەو ڕێگاو شوێنانەی زامنی ئەوە بکات دەنگدەران چیان لە نوێنەرەکانیان دەوێت، بەم جۆرە ڕەفتار بکەنو کاتێکیش لە ئەرکەکانی سەرشانیان کەمتەرخەمییان کرد، بێنە گۆڕینو لە دەسەڵات بهێنرێنە خوارەوە، ئەمەش لە ڕێگەی چاودێری گەل بەسەر دەسەڵاتەوەو بوونی ئاڵ و گۆڕی ئاشتیانەی دەسەڵات و هەڵبژاردنی خولی نوێنەرانی گەل.

کەواتە ناوەرۆکی دیموکراسی بە دوور لە تەمومژ و گیروگرفتی زاراوە وپێناسەکانی، بریتییە لەو ڕێباز و ڕێگاو شوێنو شێوازو دەستەبەرەی، کە هاوڵاتیان لە ڕێگایانەوە دەتوانن سیستمی سیاسیو فەرمانڕەوایەتی خۆیان لە ڕێگای هەڵبژاردنی ئازاد و ڕوونەوە دیاری بکەن،و کەس نەتوانی مۆدیلی لە فەرمانڕەواییو کۆمەڵێك فەرمانڕەوایان لە دەرەوەی خواستو ڕەزامەندی ئەوانەوە بەسەردا بسەپێنێت، هەروەها بریتییە لە دابینکردنی فرەیی فیکریو سیاسیو چاودێری گەل بەسەر دەسەڵاتەکان و حوکمکردنی فەرمانڕەواکان، بە گوێرەی دەستورێکی مەدەنی کە مافو ئازادی هاوڵاتیان بپارێزێتو لەکاتی پێشێلکردنی دەستوریشدا مافی حوکم کردن لە دەست بدەنو لە دەسەڵات دووربخرێنەوە.

هەروەها ڕژێمێك کە پارتو هێزە سیاسیەکان لە ناو یەکتریدا کێبڕکێی یاساییو ئاشتیخوازانە دەکەن، بۆ گرتنە دەستی دەسەڵاتو ڕازیکردنی هاوڵاتیان، بۆ هیچ هێزێکیش نییە بۆ گەیشتنە دەسەڵات یاخود مانەوەی تێیدا توندوتیژی بەکار بهێنێت، چونکە دەنگی خەڵك بڕیاری ئەوە دەدات هەر هێزێك تا چەند و کەی دەتوانێت لە دەسەڵاتدا بمێنێتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لە ڕێگا هەڵبژاردنە خولییەکان ئاڵوگۆڕی ئاشتیانەی دەسەڵات دەستەبەر دەکرێت.

وانەی دوازدەیەم

یەکسـانی گـەل و نەتەوەکـان
لە ڕوانگەی ئیسلامەوە

لە ڕوانگەی ئیسلامەوە گەل و نەتەوەکان یەکسانن‌و کەس نەتەوەی هەڵبژێردراوی خودا نییە، چونکە ئیسلام ئاین‌و پەیامێکی جیهانییەو بۆ سەرجەم گەل و نەتەوەکان هاتووە، تایبەت نییە بە گەل‌و نەتەوە و ناوچەیەکی دیاریکراوەوە، بۆیە هەر هێزو لایەنێك لافی ئەوە لێبدات (ئیسلام) موڵکی نەتەوەیەکی دیاریکراوە، دەیەوێت سودی سیاسی لەمە بەرێت‌و ئیسلام بچەوسێنێتەوە(استغلال) بکات‌و پێچەوانەی پەیام‌و ناوەڕۆکەکەی بەکاری بهێنێت.

ئەم بۆچوونەی ئیسلامیش بەم بنەمایانەی خوارەوە پشت دەبەستێت:

١ - لە ڕوانگەی ئیسلامەوە سەرجەم گەل‌و نەتەوەکان، یەك بنچینەیان هەیە وبەمەش کەسیان لە ئاڵتون نەخوڵقاوەو هەندێکی تر لە گڵ و خۆڵ، واتە ئیسلام بڕوای بە یەکێتی مرۆڤایەتی‌و جۆری مرۆڤ‌و جیاوازی و فرەیی زمان و فەرهەنگ‌و گەل‌و نەتەوەکان هەیە، بە واتایەکی تر لە ڕووی مرۆڤایەتییەوە سەرجەم گەلان خاوەنی بەهای وەك یەکی مرۆڤایەتین‌و کەسیان لەوی تر بەرزتر نییە، بەمەش ئیسلام هەموو ئەو تیۆرییە ڕەگەز پەرستانە ڕەتدەکاتەوە، کە لە مێژوی نوێدا بەدەرکەوتوون‌و باس لە ڕەسەنایەتی‌و بەرزتربوونی هەندێك ڕەگەز و نەژاد دەکەن بەسەر هەندێکی ترەوە و هەر لێرەشەوە ڕەوایەتیان بە داگیرکردنی وڵاتان و چەوساندنەوەی گەل‌و نەتەوەو ڕەگەزەکانیان داوە.هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ...) (الحجرات/١٣).

٢- جیاوازی گەل‌و نەتەوەکان، ڕەنگدانەوەی خواستی خودایە لەسەر زەویدا و نابێت بکرێتە سەرچاوەی نایەکسانی‌و جیاکاری، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالِمِينَ) (الروم٢٢)، واتە: لە نیشانە و بەڵگەکانی خودای گەورە بەدیهێنانی ئاسمانەکان‌و زەوی‌و جیاوازی ڕەنگ‌و زمانتانە. کەواتە بوونی گروپی نەتەوەیی جۆراوجۆرو گەل‌و نەتەوەکان، هەر یەکەیان خاوەنی داب‌ونەریت‌و فەرهەنگ‌و خەسڵەتی تایبەتی خۆی بێت، ئەمەش لە گروپەکانی تری جیابکاتەوە، شتێکی خوداییە، هەروەها هەموو ئەو هەوڵانەی دراون‌و دەدرێن، کە مەبەست تێیاندا گۆڕینی ناسنامەی نەتەوەیەك لە نەتەوەکان‌و زمان‌و فەرهەنگ‌و لە پێناو تواندنەوەی لە ناو نەتەوەیەکی تردا، بە کارێکی دژ بە ئیرادەی خودای گەورە لە بوون‌و بنەما ئیسلامیەکان

دەدرێت و سیاسەتێکی دژە ئیسلامی و دژە ئینسانیەو لە بیرکردنەوەیەکی ڕەگەز پەرستانە و دەمارگیرانەوە سەرچاوە دەگرێت.

لە ڕوانگەی ئیسلامەوە هەروەك لەئایەتەکەی سورەتی (الحجرات)دا جیاوازیی گەل و نەتەوەکان لە کاتێکدا ویستی خودای گەورەی لە پشتەوەیە، ئامانج تێیدا ناسینی یەکتری و داننانی هاوبەش بە یەکتریدا و ڕێزگرتن لە تایبەتمەندی یەکتری و گفتوگۆ و هاوکارییە، لە پێناو خێروخۆشی هەمووان و مرۆڤایەتیدا، وشەی (لتعارفوا) لە ئایەتەکەدا لە پێناوی پێکەوەژیانی ئاشتیانە و یەکسانی گەلان بەرجەستە دەکات، بەلای کەمەوە واتای لێکنزیکبوونەوەی دوو قەوارەو بیری ئازاد دەیانگرێتەوە.

دەرەنجامەکانی بنەمای یەکسانی گەل و نەتەوەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە

١- قەدەغە کردن و دژایەتی کردنی سەرجەم ئەو فکر و ڕێباز و ڕەفتارانەی بە جۆرێ لە جۆرەکان ڕێزی نەتەوەیەك بە سەر نەتەوەیەکی تردا دەدەن و بناغەی نایەکسانی نێوان گەلان دادەڕێژن، چونکە لە ئیسلامدا هەروەك پێغەمبەر (د.خ) فەرموویەتی:((لا فضل لعربي على أعجمي ولا اعجمي على عربي ولا لأبيض على أحمر إلا بالتقوى و العمل الصالح))، واتە: عەرەب ڕێزی بەسەر غەیری عەرەبدا نییە و بە پێچەوانەشەوە سپی پێستیش ڕێزی بەسەر ڕەشپێستدا نییە.

ئیسلام لەخوار ئاستی گەل و نەتەوەکانیشەوە، واتە لە ئاستی خێڵ و ناوچەو تایەفەشدا دەمارگیری و بەنزم سەیرکردنی کەسانی تر شانازی کردنێکی دەمارگیرانەو لوتبەرزانە، بە باوباپیرانەوە بە ڕواڵەتێکی ژیانی نەفامی دادەنێت، نابێت شانازی کردن لەم بازنانەدا سەر بکێشێت بۆ نایەکسانی.

دەبێت گەل و نەتەوەکان لە ڕووی سیاسیەوە خاوەن مافی وەکو یەك بن و مافی چارەی خۆنوسین و دامەزراندنی قەوارەی تایبەت بە خود و دیاریکردنی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ دەوروبەردا هەبێت، چونکە نایەکسانی لە مافەکاندا بەتاڵ کردنەوەی یەکسانیان لە بون و لە بەردەمی خودای گەورەدا.

٢- یەکسانیش دەبێت لە واقیعی ئێستادا لێکبدرێتەوە، کە سەردەمی دەوڵەتی نەتەوەیی و ئەندامێتی نەتەوە یەکگرتووەکان و چەندین شتی تر، لێرەشەوە بێبەشکردنی هەر نەتەوەیەك لە مافی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکان، بە پێچەوانەی ئەم بنەما ئیسلامییەیە، ئەگەر موسوڵمانان وەك تاك لەبەر دەمی یاسای خودادا یەکسان بن، گەلانی موسوڵمان و سەرجەم گەلانیش یەکسانن، لێرەشەوە بێبەشکردنی نەتەوەیەك لە مافەکانی لەم سەردەمەدا، بەناوی ئیسلامەوە یاخود هەر پاساوێکی تر تاوانێکی گەورەیە و ڕەچاونەکردنی بنەمای یەکسانی گەلان و دادپەروەرییە.

٣- خەبات لە پێناو گێڕانەوەی هاوسەنگی بۆ پەیوەندی لە نێوان گەلان ویەکسانی و مافی وەك یەکیان ڕەوایە و لە ڕوانگەی ئیسلامەوە بەشێکە لە خەبات بۆ لابردنی ستەم و زۆرداری، چونکە نا یەکسانی

سەرچاوەیەکی گەورەی سەرهەڵدانی ستەمو زۆرداریییە، ستەمیش لە ئیسلامدا قەدەغە کراوە و مافی بەرگری لەخۆکردنیش بە ستەملێکراوانو دەستدرێژی بۆسەرکراوان دراوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموویت: (وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا) (النساء٧٥).

٤- نایەکسانی نێوان گەلانو لەوانەش گەلو نەتەوە موسوڵمانەکان، برایەتی ئیسلامیو ئینسانی لە ناوەرۆکەکەی بەتاڵ دەکاتەوە، چونکە لە سایەی باڵادەستی چەند نەتەوەیەكو ژێردەست و چەوساندنەوەی ئەوانی تر بێبەشکردنیان لە مافو ئازادییان، هیچ واتایەکی نامێنێتو دەبێت بە دروشمێکی بێ ناوەرۆك، تەنها لەو کاتەدا نەبێت کە دروشمەکە بە قازانجی ئەو گەلو نەتەوانە بەرز بکرێتەوە کە ناهەقیان بەرامبەر کراوە.

بۆیە هەر هێز و کەسێك لایەنگری مافی وەك یەکی گەلانی موسوڵمان نەبێت، لە هەڵبڕینی دروشمی برایەتی ئیسلامیدا راستگۆ نییە.

٥- یەکسانی یەکێك لە پایە و ڕەنگدانەوەکانی چەمکی دادپەروەرییە، نا یەکسانی لە شوێنو کاتدا یەکسانە بە نەبوونی دادپەروەری، لێرەوە نایەکسانی نێوان گەلان پێشێلکردنی سەرەتای دادپەروەرییە، کە بنەڕەتترین بەهای ئیسلام و ئاینەکان و فەرهەنگە زیندووەکانی مرۆڤایەتییە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت بڕوابوون بە سەرەتای دادپەروەری ئیسلامی باوەڕهێنان بە یەکسانی گەلو نەتەوەکان لە لە خۆ دەگرێت.

٦- بنەمای یەکسانی گەلو نەتەوەکان لە ئیسلامدا، خوازیاری سیستمێکی جیهانییە، کە لەوێدا گەلان نەك تەنها دەوڵەتەکان مامەڵەی یەکسانیان لەگەڵدا دەکرێت، چونکە مامەڵە کردن بە گیانی برایەتیو ئاشتیو هاریکاری نێودەوڵەتیو مرۆڤایەتی بوون، ئەوە دەخوازێت، بەڵام بەداخەوە تاکو ئێستا سیستمی نێودەوڵەتی باو نا یەکسانیو ناعەدالەتییەکی زۆری تێدا دەبینرێت.

پرسیار:

- دەرە نجامەکانی بنەمای یەکسانی گەل و نەتەوەکان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە چین؟

- بۆچی کەس نەتەوەی هەڵبژێردراوی خودا نییە، لە ڕوانگەی ئیسلامەوە؟

گفتوگۆ:

بەراوردێك بکە لە نێوان یەکسـانی گـەل و نەتەوەکـان لە ڕوانگەی ئیسلامەوە لە گەڵ تیۆرە جیهانییە نوێیەکان.

بەشی سێیەم

هێڵە گشتییەکانی تێڕوانینی ئیسلام بۆ سیستمی ئابوری

((وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ
نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ
وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
الْمُفْسِدِينَ)) **القصص ٧٧**

وانەی سێزدەیەم

بنەماکانی تێڕوانینی ئیسلام بۆ مەسەلە ئابورییەکان

بۆچوونی ئیسلام دەربارەی مەسەلە ئابورییەکان لەسەر کۆمەڵێك ڕوانگە و بنەما دامەزراوە، لەوانەش ئەمانەی خوارەوەن:

١- **بنەمای جێنشینی**: واتە گەردوون و هەرچی لە ناویدایە موڵکی خودایە و مرۆڤ لە زەویدا جێنشینیەتی:(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)(**البقرة ٣٠**)، واتە: کاتێك پەروەردگار بە فریشتەکانی فەرموو من جێنشینێك بۆ خۆم لەسەر زەوی دادەنێم، فریشتەکانیش گوتیان: ئایا کەسێکی تێدا دادەنێی خراپکاری تێدا بکات و خوێنی تێدا بڕێژێت؟ لە کاتێکدا ئێمە تۆ بە پاك و بێگەرد ڕادەگرین؟ پەروەردگار وەڵامی دانەوەو فەرمووی: بەڕاستی من شتانێك دەزانم کە ئێوە نایزانن.

ئەوەی لەم بنەمایەشدا دەکەوێتەوە ئەم دوو خاڵەی خوارەوەیە:

ئ- خاوەندارێتی مافێکی ڕەها نییە، بەڵکو لە بنەڕەتدا بەخششێکی خودایی بۆیە پێویستە بە جوانی بەکار بێت و سوودی لێوەربگیرێت، بە جۆرێك کە خێروخۆشی خاوەن موڵکەکەو کۆمەڵ و مرۆڤایەتی تێدا بێت.

ب- ئامانجی خاوەندارێتی ئاوەدان کردنەوەی زەوی و باشترکردنی ژیانی ئەو خەڵکانەی لە سەری دەژین.

٢- **بنەمای لێپرسینەوەی ڕۆژی دوایی**: تێڕوانینی ئابوری ئیسلامی هەوڵ دەدات باوەڕی خەڵك بە قازانجی بەرەوپێش بردنی ئابوری و مامەڵەیەکی ئابوری پاك و دادپەروەرانە تر بخاتە گەڕ و سودی لێوەربگرێت،خودای گەورە دەفەرموێت:(وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ)(القصص٧٧)، واتە: داوای ئەوە بکە کە خودای گەورە لە ڕۆژی دواییدا پێت دەبەخشێت و هەوڵی بۆ بدە، بەڵام لە هەمان کاتدا بەشی خۆشت لە دنیادا بیر نەچێت و بایەخی پێ بدە، باشبە هەروەك چۆن خودا باشی لەگەڵ کردووی، خراپە لە زەویدا مەنێرەوە، چونکە خودا خراپەکارانی خۆش ناوێت.

بەستنەوەی مەسەلەی ماڵ و دارایی و سامان و خراپەکاریش لە ئایەتەکەدا ئاماژەیە بە پەیوەندیی نێوان هەردووکیانەوە، واتە هەرکاتێك ماڵ و سامان لە چوارچێوەی ڕێنوێنیەکانی

ئاینی خودا و بەو جۆرەی خێروخۆشی مرۆڤایەتی دەیخوازێت بەکار نەهات، دەبێتە سەرچاوەی ستەمو تاوان و خراپەکاری، لەم بنەمایەش ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکەوێتەوە:

أ- چاودێری خودی مرۆڤ بەسەر خۆیەوە. ب- هاندان لەسەر کاری بەرهەمهێنەر و چاك لە دنیادا.

٣- **بنەمای مام ناوەندێتی (التوسط)**: واتە دورکەوتنەوە لە یەك کاتدا لە گۆشەگیری و وازهێنان لە خۆشیەکانی دنیا لەگەڵ ماڵ و سامان بە فیڕۆ دان و نوقوم بوون لە تێرکردنی ئارەزوەکان (**التبذیر والاسراف**)، ئیسلام داوای ژیانێکی مام ناوەندی و هاوسەنگ لە شوێنکەوتووانی دەکات.

خودای گەورە لەم ڕووەوە دەفەرموویێت: (وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا) (**الإسراء** ٢٩)، واتە: دەستت بە تەواوی مەنوقێنە لە بەخشین و تەواویش مەیکەرەوە، تا لەو کەسانە نەبی سەرزەنشت دەکرێن و لە کارەکانیان دوادەکەون. ئەم بنەمایەش ئەم خاڵانەی خوارەوەی لێدەکەوێتەوە:

أ- ئازادی خاوەندارێتی (**حرية التملك**).

ب- ئازادی بەکارهێنان و مامەڵە پێکردن(**حرية التصرف**).

پ- ئازادی هەڵبژاردنی چالاکی ئابوری و کاری دڵخواز.

هەموو ئەوەش لە چوارچێوەی ڕێنوێنییەکانی ئیسلام و ڕەچاوکردنی یاساو زیان نەگەیاندن بە گیان و ماڵی کەسانی تر.

٤- **بنەمای زیان نەدان و زیان لێنەدان (لا ضرر ولا ضرار)**: مرۆڤ بۆی نییە زیان بە موڵك و ماڵی کەسێکی دیکە بگەیەنێت، گەرچی زیانیشت لێ بدەن، نابێت هەوڵبدات بە زیان دانەوەی لە ماڵ و سامانی ئەو کەسەی زیانەکەی پێ گەیاندووە قەرەبووی خۆی بکاتەوە، بەڵکو دەبێت پەنا بەرێتە بەر دادگا و بەو جۆرەی یاسا و حوکمە شەرعیەکان دیارییان کردووە، مافی خۆی وەربگرێتەوە، ئەمەش لە پێناو ڕێگری لە خراپە نانەوە لەناو کۆمەڵ و ڕەچاوکردنی چاکە و بەرژەوەندی گشتی.

خودای گەورە دەفەرموویێت:(...وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ) (القصص٧٧)، واتە: هەوڵی خراپە نانەوە لە زەویدا مەدە، چونکە خودا خراپەکارانی خۆش ناوێت. لەم بنەمایەش ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکەونەوە:

أ - پێویستە چالاکی ئابوری بەکەڵك بێت و دوور بێت لە زیان گەیاندن بە خەڵك و کەسانی تر.

ب - بەدیهێنانی ئامانجە ئابوری و پەرەپێدانی کۆمەڵ.

٥- **بنەمای کار و پاداشت**: کارکردن لە ئیسلامدا عیبادەتە و ئەرکە، لەو سۆنگەشەوە پێویستە هەموو کەس بە گوێرەی توانای خۆی کار بکات، هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: (وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

(**التوبة** ١٠٥)، واتە: ئەی موحەممەد بە باوەڕداران بڵێ: کار بکەن لە داهاتوویەکی نزیکدا خودا و پێغەمبەرەکەی و باوەڕداران کارەکانتان دەبینن، دوای ئەوە دەگەڕێنەوە بۆ لای خودای گەورە کە زانایە بە نهێنییەکان و شتە ئاشکراکانتان، لەوێشەوە خودا هەواڵی هەموو کردەوەکانتان پێدەدات.

لەم بنەمایەش ئەم دووخاڵە دەکەونەوە:

ئ – هاندان لەسەر کار و بەرهەمهێنان . ب – مافی کرێ لە بەرامبەر کار و موڵك.

٦–**بنەمای لە پێشینە بوونی پێداویستییە پێویستەکان (الحاجات الضرورية):** لە فقهی ئیسلامیدا پێداویستیەکانی مرۆڤ بەسەر سێ ئاستدا دابەش بوون:

ئ– پێداویستییە بنەڕەتیەکان(**الضروريات**): بریتین لە هەموو ئەو پێداویستییانەی بۆ پاراستن و مانەوەی ئاین و گیان و ماڵ و ئەقڵ و وەچە پێویستن.

ب– پێداویستییە ژیان ئاسانکەرەکان(**الميسرات**): بریتین لە هەموو ئەو پێداویستییانەی ژیانی تاکەکەس لە سەریان نەوەستاوە، بەڵام بۆ ژیانێکی ئاسانتر و خۆشگوزەرانتر پێویستن.

پ– پێداویستییە جوانکارەکان(**التحسينات**): بریتین لە هەموو ئەو پێداویستییانەی بە وازلێهێنانیان ژیان پەکی ناکەوێت، بەڵام بە ئەوانەوە جوانترو ڕازاوەتر دەبێت.

لەم بنەمایەشەوە ئەم خاڵانەی خوارەوە دەکەونەوە :

ئ – پێناسە کردن و ئاساندنی هەرسێ جۆرە پێداویستییەکە.

ب– دیاریکردنی لە پێشتر بوون (**الأولويات**)ی وەبەرهێنانی ئیسلامی، واتە لە پێشەوە بایەخ بە بەدیهێنانی چ پێداویستییەك بدرێت.

پ– دابەش کردنی کەرەستە ئابورییەکان بە گوێرەی ئاستی وەبەرهێنانی کۆمەڵ، بۆ ئەم پێداویستیانە، واتە گواستنەوە لە بەدیهێنانی پێداویستییەك بۆ ئەوەی تر بە گوێرەی توانای کۆمەڵ لە دابینکردنیاندا.

وانەی چواردەیەم

ڕێسا گشتییەکانی یاسادانانی ئیسلامی
لە مەسەلە ئابوورییەکاندا

کۆمەڵێك ڕێسا هەن دەبێت لە کاتی یاسادانان(تشريع)ی ئیسلامیدا بۆ ئاراستە کردنی چالاکییە ئابوورییەکان ڕەچاوبکرێن و لە بنەڕەتیشدا ڕێسای گشتین بۆ بوارەکانی تری یاسا دانان، بەشێك لەو ڕێسایانەش بریتین لەم خاڵانەی خوارەوە:

١- کاروبارەکان بە مەبەستەکانی پشتیانەوە دەپێورێن(الأمور بمقاصدها): واتە هەموو کاروکردەوەیەك بەو مەبەستو نیازەی خاوەنەکەی دەپێورێت، کە دەیەوێت پێی بگاتو لە پشت کارو هەنگاوەکانییەوەیەتی، جا دەرەنجامو مەبەستەکان باش بن یان خراپ.

٢-ئاسانکاریو هەڵگرتنی تەنگەتاوی (المشقة تجلب التيسير): واتە حوکمە شەرعییەکانو دەقە یاساییەکانی سەرچاوگرتوو لە حوکمە شەرعییەکان، بە جۆرێك بن، مرۆڤ بتوانێت بێ ناڕەحەتیو باری شانگرانبوونو تەنگەتاو بوونێکی زۆر، ئەنجامیان بداتو پێیانەوە پابەند بێت.

٣-زیان لادەبرێت (الضرر يزال): واتە دەبێت یاساو ڕێسا دانراوەکان، لە بەرژەوەندی خەڵکدا بن لە دنیاو لە دواڕۆژدا و هەموو ئەو شتانەیان لێ دوور بخاتەوە کە زیانیان لێدەداتو ئازاریان دەدات، بەڵام زیان بە زیان لانابرێت.

٤-دڵنیایی بە گومان لاناچێت(لا يزول اليقين بالشك): بە گوێرەی ئەم ڕێسایەش بنەڕەت لە مرۆڤدا بێ تاوانییەو لە شتەکانیشدا ڕەوا بوونە(مباح).

٥-داب ونەریت داوەریکەرە (العادة محكمة): واتە ئەو شتانەی خەڵك لە سەری ڕاهاتوونو دابو نەریت لە نێوانیاندا لە کاتو شوێنێکی دیاریکراودا بە گوێرەی ئەوە دەڕوات، لە مەسەلە گەلێکدا دەقێکی ئیسلامی لە بارەیەوە نەهاتووە، وەرگیراوە و ئیشی پێدەکرێت، وەك پێوەرێك لە بواری کاروبارە ئابوورییەکاندا، بە مەرجێك نەریتەکە بڵاو بێتو پێچەوانەی ئەو مەرجانەش نەبوون دوولایەنی گرێبەستێك لە سەری ڕێککەوتوون.

بایەخی ئەم ڕێسایانەی سەرەوە لەوەدا دەردەکەوێت کە سەرچاوەی ڕێکخستنی پەیوەندی گرێ بەستو مامەڵە و ڕێگا و شوێنەکان لە سیستەمی بانکی ئیسلامیدا پێکدەهێنن.

پرس:

- **ئەو ڕێسایانە چین کە سەرچاوەی ڕێکخستنی پەیوەندی گرێ بەستو مامەڵە و ڕێگاو شوێنەکان لە سیستەمی بانکی ئیسلامیدا پێکدەهێنن؟**

بەشی چوارەم

ئایینناسی

(ئاینی ئێزدی)

وانەی پازدەیەم

ئاینی ئێزدی

شارەزایانی ئـاینی ئێزیـدی دەربـارەی ئاینەکـەیان دەڵـێن: ئاینی ئێزدی یەکێکە لە ئاینە کۆنـەکانی کوردسـتان، سـەبارەت بـە میـژووی سـەرهەڵدان و پەیـدابوونی ئـەم ئاینـە دەگەڕێتـەوە پـێش ئـاینی زەردەشـتییەوە کـە ڕەگ و ڕیشـاڵی دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـاینی مەزدایی و میترایی کە گرنگیەکی زۆر دەدەنە خۆر (ڕۆژ) و بڕوایان بەیەك خودایی تاك و تەنیا هەیە کەپێی دەڵێن (ئێزی، ئێزدان) کەواتە (خودا)، هەر بەم ناوەش ناویان دەبەن بە (ئێزدی) کە واتە (خودا پەرستن).

وشـەی (ئێـزدی) زۆر کۆنـە و لـە نووسـینی مسـماری دا لـە سـەردەمی سـومەرییەکان و بابلییەکان. بەم شێوەیە هاتووە (ئێ – زی – دی) کە ڕامانەکەی گیانی پاك و پیرۆزە و ئەوانەی لەسەر ڕێگای ڕاست و دورست دەچن.

مەڵبەندی پەیدابوون و بڵاوبوونەوەی ئەم ئاینە کوردستانە، خەڵکانێکی زۆر بڕوایان بـە ئـاینی ئێـزدی هێنـا بـوو، پـێش پەیـدابوون و بڵاوبوونـەوەی ئاینـە ئاسمانییـەکان لـە ناوچـەکەدا، و شـوێنی پیرۆزیـان دروسـتکردوە بـۆ پەرسـتنی خـودا و پیرۆزتـرین پەرستگایان، کـە پەرسـتگای (لالـش)ە دەکەوێتـە کوردسـتانی عـێراق و شـوێنپەنجەو شوێنەوارەکانی ئاینی ئێزدی لە هەموو کوردستان تا ئێستا ماوە، ئەوەی گرنگە ئێستا ئـاینێکی سـەربەخۆیە و بـاوەڕدارانی ئـەم ئاینـە بـە شـێوەیەکی گشـتی لـە ڕووی نەتەوەییەوە کوردن، مەڵبەندی بڵاوبونەوەشی جگە لە کوردستانی عیراق لە (سوریا ، تورکیا، ڕوسیا، ئەرمەنستان، جۆرجیا، ئازەربیجان و لـە لوبنـان و وڵاتـانی خۆرئـاواش) هەنە. ئێزدییەکان چەند مێرنشینێکی جودایان دامەزراندووە وەکو میرنشینی داسنیی و مێرنشـینی ئادیـان ئێسـتاش خـاوەن میرنشـینی ئێزیـدخانن، ئـاینی ئێـزدی بڕوایـەکی تـەواوی بەپێکـەوە ژیـان و تـەبایی و برایـەتی لـە گـەڵ بـاوەڕدارنی ئاینـەکانی تـر هەیـە ، هـەروەها ئـاینی ئیـزدی ڕێگـا بەکەسـیش نـادات لـە ئاینـەکی تـر بێتـە نـاو ئاینەکـەیان، کەواتە مزگێن بەر نییە، بەڵکو داخراوە لەسەر خۆی، ئەمـەش لـە تێکستی پیرۆزی ئاینی دا بەڕاشکاوی دەردەکەوێت. هەروەها ڕێـز لـە بیروباوەڕی هـەموو ئاینـەکان و پێغەمبـەران دەگرن، چونکە ئاین ئاینی خودایە بۆ چاکسازی و خزمەتی مرۆڤایەتی هاتووە.

سیستەمی چینایەتی لەئاینی ئێزدیدا :

چـینایەتی لـە ئـاینی ئێـزدی دا تەخێکـە لەکۆمـەڵێك مـــروڤ پێکـدێت، ئـەرکیان بـەڕێوەبردن و پـەیڕەوکردنی ڕێوڕەسمـە ئاینییەکانـە ،چـین لـە ئێزدیـاتی دا، نـە وەك چینەکانی ئاینی ترە، بەڵکو تایبەتمەندی خۆی هەیە، چین لە ناو ئێزدیان دا بە شێوەی بومـاوەیی یـە(پشـتاو پشـت)ە ، کـە واتـە لـە دایبـاب بـۆ منـداڵیان دەمێنێتـەوە هـەروەها ژنخوازی لە چینێك بۆ چینیٚ
کی تر گوناحە.

ئێزدیـەکان دەبنـە سیٚ چین کـە ئەمانـەن (پـیر، شـێخ ، مریـد) و هـەر چـینێك ئـەرکی تایبەتی خۆی هەیە.

١- پیر: ڕێبـەری ئاینییە، ئـەرکی فێرکـردن و بڵاوکردنـەوەی بیروبـاوەڕی ئێزدیاتییـە لـە ناو کۆمەڵدا. هەر پیرێك کۆمـەڵێك مریـدی تایبـەتی خـۆی هەیـە و سالیٚ جارێك لـە ناویـان دەگەڕێت بۆ فێرکردنی بنەمایەی ئایینی و چارەسـەرکردنی کێشـەکانیان و کۆکردنـەوەی خێر لـە ناو مریدەکانی خـۆی. چینی پیر لـە چـەند بنـەماڵێکی سـەرەکی پێك هـاتوون کـە ژمارەیـان نێزیکـەی (٤٠) بنەماڵەیـە. نمونـەش وەك بنەماڵـەی (پـیر هەسـن مـەمان، پـیری شالیار، پیر ڕەشی حەیران، پیری هاجیال و پیر مەهمەدی ڕەشان ...... هتد).

٢ – شێخ : ئەوانیش ڕێبەری ئاینیین، لە سیٚ بنەماڵـەی سـەرەکی پێك دێن کـە ئەمانـەن (ئـادانی، شەمسـانی، قاتـانی) و هەریەکـەیان تایبەتمەنـدی خـۆی هەیـە لـە ڕووی پلـە و پایـەی ئاینیـەوە. ژن و ژنخـوازی لـە نێـوان ئـەم سـیٚ بنەمالەشـدا گوناحـە. نمونـە لـە بنەماڵـەکانی شێخی ئێزدییـەکان وەك بنەماڵـەی (شـیخ ئـادی، شـێخ حەسـەن، شێشـمس، شێخ فەخر، شێخو بەکر، مەهمەدی باتنی، و شێخ براهیمی خورستانی ..هتد).

٣ – موریـد: خـەڵکی گشـتین لـە ئێزدییـەکان، لـە شـێخ و پیرەکانیـان فێـری بیروبـاوەڕی ئاینەکەیان دەبن و پێویستە هـەر ئێزدیـەك شێخ و پـیری خـۆی هـەبێت، مریـدەکان بۆیـان هەیە لە ناو خۆیاندا ژن و ژنخوازی بکەن.

پەرستگای لالــش

لالش: پەرستگای هەرە پیرۆزی ئاینی ئێزدییە، دەکەوێتە ناو دۆڵێکی نێوان سێ چیایاندە، کە پڕە لە دارو درەخت و سەوزایی. دیمەنێکی قەشەنگ و ڕازاوەی هەیە، دەربارەی وشەی لالش لە تێکستی ئیزدیەکاندا بەواتایی هەێوینی زەوی دێت، واتایی وشەی (لالش) بەزمانی ئاڤێستایی پێکهاتووە لە (لالە) واتە (چرا) (وهشە) بەواتای ڕووناکی گەش دێت، پێکەوە واتای چرای گەش یان سەرچاوەی ڕووناکی دەدن. لە ناوەوەی پەرستگای لالش هێما و شوێنەوارەکانی میترایان (خۆر پەرستیان) زۆر بەئاشکرایی دەبینرێت، سەرەڕای چەندین نەقش و نیگار لەسەر بەرد کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی زۆر کۆن. لە سەر دەمێ (شێخ ئادی کوڕی مسافر) نۆژەنکراوەتەوە و زیاتر گرنگی پێدراوە و پیرۆزی ئەم پەرستگایە لەلای ئێزدیەکانەوە دەگەڕێتەوە بۆ:

١ – لالش سوڕی ژیانە و هەوێنی مەیینی زەوییە.

٢ – (کانیا سپی) لێیە، ئاوەکەی پاك و زوڵاڵ و پیرۆزە، کە دەبێت هەر ئێزدییەك بە ئاوی ئەم کانییە ببهێتە مۆرکرن (تعمید) و حەڵاڵکردن لە پەرستگادا ، مۆرکرن فەرزێکی تەریقەتە لە سەر ئێزدیان.

٣ – لالش دەبێتە ڕووگەهی (حەجی) ئێزدیان و دەبێتە فەرز و ئەرك، هەر ئێزدیەك لە دونیادا دا دەبێ لایەنی کەم جارێك ڕوو بکاتە ئەم پەرستگایە.

٤ – ڕێوڕەسمی چەندین جەژن و هەڵکەوتی ئێزدیان لەوێ بەرێوەدەچێت .

٥ – هەبوونی قوب وئاقد و نیشانەکان و (مەرقەدی) هەندێك لە خاس و چاکەکانییان لەم پەرستگایە یە.

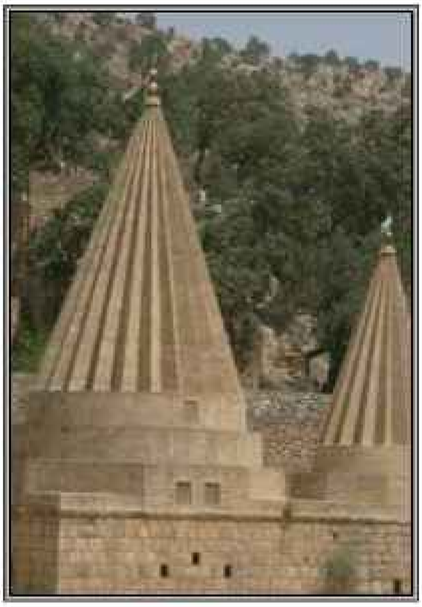

پەرستگای لالش

کتێبە پیرۆزەکانی ئاینی ئێزدی

ئێزدیان دوو کتێبی پیروزیان هەیە، ئەوانەیش مسحەفا رەش و جەلوەن. ئەم دوو کتێبە بە زمانی کوردین و بە پیتی تایبەت نووسراون. ناوەرۆکی مسحەفا رەش بریتییە لە هەبوونی خودا و فریشتەکان و چۆنییەتی ئافراندنی کنیات و گەردون و ئەرک وفەرزەکانی ئاینی ئێزدیاتی، زۆر جار بەناوی قەرە فرقان(کیتابا پیرۆز) ناونراوە.

هەروەها کتێبی (جەلوە) لە دانانی شێخ حەسەنە، کەشەش سالٚ خۆی خەڵوەکردووە و ئەم کتێبەی داناوە کە تێیدا باسی یەکتا پەرستی و بڕوا بەیەك خودای تاك و تەنیا و خەسڵەتەکانی خودا و چۆنییەتی دانانی تاووس مەلیك وەك سەرۆکی فریشتەکان و پێ بەخشینی تۆکی ئەزەلی، دیسان چۆنییەتی باوەڕ هێنان و جێبەجێکردنی ڕێوڕەسمی ئاینی و فەرزی حەقیقەت وفەرزی تەریقەت وئامۆژگاری و شیرەت و ڕاسپاردەی زۆری تێدایە ، ئەم هەموو بیرباوەڕانە بەشێوەیەکی تێکستی ئەدەبین و بە شێوەی شیعری ڕێکخستووە. و پێی دەڵێن (قەول) و (بەیت) و(قەسیدە) و(دوعا). دوای نەمان و لە ناوچوونی ئەم دوو پەرتوکە ئەم تێکستە ئاینیانە هاتوونەتە پاراستن لە ڕێگای چەند قەولبێژێکی لێ هاتوو وەکو شێخ فەخری ئادیان و پسی جەم و پیر ڕەشی حیران و چەندی تر، ئەم تێکستە بەسەر زارییەوە پشتاوپشت سەردەم لە دوای سەردەم ماونەتەوە ئینجا نوسراون، تا ئێستا هەندێکیان بە زارەکی ماونەتەوە. دەربارەی نەمانی ئەم دوو کتێبە، ئێزدی دەڵێن لەبەر زوڵم و زۆرداری و فەرمانی قڕکردن، کەبە سەر ئێزدییان بەدرێژایی مێژوودا هاتووە، لەبەر دەست نەماون بەلاّم ناوەرۆکیان تا ئێستاش وەك بنەمای ئاینی ئێزدی ماونەتەوە لە ڕێگای پیاوانو ئولدار و قەواڵەکانی ئێزدی هاتوونەتە لە بەرکردن و پاراستن.

ئەنجومەنی باڵای روحانی ئاینی ئێزدی

ئەنجومەنێ روحانی: لە ناو ئێزدییەکاندا، بە بڵندترین دەستەی دەسەڵاتدار دادەنرێت، کە پێکهاتووە لە کومەڵێك پیاوانی ئاینی و میری ئێزدیان سەرۆکایەتی دەکات . ئەم ئەنجومەنە سەرپەرشتی هەموو کاروباری ئاینی و کۆمەڵایەتی ئێزدیان دەکات، لە ڕابردوو ئەم ئەنجومەنە پێی دەوترا (مەحفەل) بارەگای سەرەکی ئەم ئەنجومەنە پەرستگای لالشە، پێکهاتەی ئەم ئەنجومەنە ئەمانەن:

١ – **میری ئێزدیان**: واتە میری هەموو ئێزدییەکان لە جیهاندە ، سەرۆکی ئەنجومەنی بالاّی روحانی ئێزدییە، کاروباری ئاینی و دونیای ئێزدییەکان بەڕێوە دەبات و لە شارۆچکەی باعەدریێ نیشتەجێیە، دەبێت لە بنەماڵەی میر بێت.

٢ – **ئختیاریێ مەرگەهێ**: واتە بابێ شێخ بە بەرزترین پلەی ئاینی و روحانی دادەنرێت، لە شێخی شەمسانییە و لە بنەماڵەی شێخ فەخرە، ڕێبەرایەتی ئێزدییەکان دەکات، چلەی هاوین و زستان بە ڕۆژوو دەبێت و ساڵی دوو جار لە نێو ئێزدییەکان دەگەڕێت بۆ بلاّوکردنەوەی بیروباوەڕی ئاینی و چارەسەرکردنی کێشەکانیان و هانیان دەدات بۆ تەبایی و چاکە و خێرخوازی. هەروەها ئەنجومەنێکی تایبەتیش هەیە کە گەورە پیاوانی ئاینی ئیزدی تێیدا ئەندامن پێی دەڵێن ئەنجومەنی (جۆقەتی)بابێ شێخ، ئەم پلە تا ڕادەیەك وەك هی (پاپا)یە لە ئاینی مەسیحیدا. ئەم پلەیە پشتاو پشتە لە ناو بنەماڵەی شێخ فەخردایە، بەلاّم دەستنیشانکردنی کەسێك بۆ ئەم پلەیە بە هەڵبژاردن دەبێت. ئەم ئەنجومەنە بریتییە لە (پیاوانی ئاینی وەك پێشیمام، بابی گاڤان، بابی چاویش و سەردەری پەرستگەی لالش).

٣ – **شێخی وەزیر**: لە شێخەکانی ئادانییە و لە بنەماڵەی شێخ شەمسە، و پلە و پایەیەکی بڵند و تایبەتی لە ئاینی ئێزدییدا هەیە، یەکێکە لە ئەندامانی جڤاتی روحانی.

٤ – **پێشیمامی مەرگەهێ**: ئەویش لە شێخەکانی شەمسانییە و لە بنەماڵەی شێخ شەرەفەدینە، ئەندامی ئەنجومەنی بالاّی ڕۆحانی و ئەنجومەنی (بابێ شێخ) یشە.

٥ –**مەزنێ قەوالان**: (سەرۆکی قەوالان) کە لە چینی موریدە، شارەزاییەکی باش و فراوانی لە تێکستە ئاینەکاندا هەیە، و دەبێت لەگەڵ گێڕانی تاوس دابێت.

شایانی باسە کە ئەنجومەنی بالاّی روحانی ئێزدییەکان وەکو دەسەلاّتێکی دینی و دونیایی لە ناو ئێزدیان دایە، دەستەیەکی ڕاوێژکاری هەیە کە پێکهاتووە لە (٣٠) کەسی شارەزا و پسپۆر و ڕۆشنبیر و ئولدار کە یارمەتی و ڕاوێژکاری ئەنجومەنی بالاّی روحانی دەدەن بۆ هەر کارێکی پێویست.

جەژنەکانی ئاینی ئێزدی

ئێزدییەکان چەند جەژنێکی تایبەت بەخۆیان هەیە، هەندێك لەو جەژنانە ڕێورەسمەکانیان لەپەرستگای لالش دەگێردرێن وهەندێك لەناو کۆمەڵگای ئێزدییەکاندا.

١-**جەژنی سەری ساڵ:** کۆنترین وپیرۆزترین جەژنی ئێزدیانە، پیرۆزییەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای ئافراندنی کنیات، ئەم جەژنە دەکەوێتە چوارشەممەی یەکەمی مانگی نیسان بە ساڵنامەی ڕۆژهەلاتی. (ساڵنامەی زایینی سێزدە ڕۆژ لە پێش ساڵنامەی ڕۆژهەلاتی ئێزدییە) ئەم چوارشەممەیە ناودارە بەچوارشەممەی سور. لەم جەژنەدا هەموو ئیزدییەکان جلی جوان لەبەر دەکەن وچەند ڕێورەسمێکی تایبەت بەم جەژنە هەیە وەکو گیرساندنی سەدان چرا و مۆم لەپەرستگای لالش و ورەنگکردنی هێلکە و هەڵواسینی کولیلکی سوری نیسان لەسەر دەرگای خانووەکان، لە رۆژی جەژن چەندین یاری تایبەت بەم جەژنە ئەنجامدەدرێت، نموونە یاری هیلکانێ و کابانێ و...هتد.
هەر لەم جەژنەدا ئێزدییەکان دەچنە ناو دەغڵ و دانیان بۆ سەیران وبەرەکەت، مانگی نیسان پیرۆزی و تایبەتمەندی خۆی هەیە، لە ناو ئێزدییەکاندا ژنهێنان و ژنخوازی لەو مانگەدا گوناهە , دەڵێن مانگی نیسان بوکی ساڵە، هەڵکەندنی زەویش گوناهە. هەر لەم جەژنەدا نانێکی تایبەت دروست دەکەن پێی دەڵێن (سەوك)و لەگەڵ شیرینی لەسەر هەژاران دابەشی دەکەن.

٢- **جەژنی چلەی هاوین:** یەکێکە لەو جەژنانەی کە ڕێوڕسمەکەی لە پە رستگای لالش دەگێڕن، ئەم جەژنە دەکەوێتە ڕۆژی ٣٠ی تیرمەه (تەمووز) تا ٢ی مانگی تەباخ (ئاب) بە ڕۆژ ژمێری زایینی، لە پێش ئەم جەژنەدا پیاوە ئاینییەکان و هەر کەسەکی بییەوێت چل ڕۆژ بەڕۆژو دەبن، هەر لەم جەژنەدا ئێزدییەکان دەچنە پەرستگای لالش بۆ بەشداریکردن لەڕێوڕەسمەکانی ئەم جەژنە وەکو داگیرسانی چرا و مۆم و گێڕانی سەما وقنتار و ڕێزکردنی قەول و بەیت لە بەر دەنگ و ئاوازی دەف و شباب (بلوول).

٣- **جەژنی چلەی زستان:** ئەم جەژنە دەکەوێتە (٢)ی مانگی شوبات لەڕۆژ ژمێری زایینی, ڕێوڕەسمەکانیش هەمان ڕێورەسمی جەژنی چلەی هاوینە کە بۆ ماوەی (سێ) ڕۆژ بەردەوام دەبێت لە پەرستگای لالش.

٤- **جەژنی جەمای:** یەکێکە لەجەژنە دێرینەکانی ئێزدییان بۆ ماوەی حەوت ڕۆژ (٦) تا (١٢) تشرینی یەکەمی زایینی دەخایەنێت، ڕێورەسمی ئەم جەژنە لە پەرستگای

لالش دەگێڕن، لە هەموو ئێواران مۆم و چرا دا دەگێرسێنن. گێرانی ڕێوڕەسمی سەمای وقنتار لە هەموو ڕۆژان بەردەوام دەبێت و سمات (کە خواردنێکی تایبەتە) ڕۆژانە دروست دەکرێت وبە هەزاران ئێزدی لە هەموو جیهان سەردانی پەرستگای لالش دەکەن بۆ بەشداریکردن لەم جەژنە دا.

لەڕۆژی چوارەم پەری (قوماشێکی تایبەتە بە ئاوی کانیا سپی مۆردەکرێت) دەهێنە سوارکردن، لە سەر مەرقەدی چاکەکان دادەنێن و لەڕۆژی پێنجەم ڕێوڕەسمی (قەباغ)دەهێنە ئەنجامدان کە گایێك دەکەنە قوربانی بۆ خودای خۆر(ڕۆژ) ولە ڕۆژی شەشەم (بەریٚ شباکیٚ) دهێتە سوارکرن کە ڕێوڕەسمێکە لە بیرەوەری کراس گۆڕینی شێخ ئادی کوڕی مسافرە، لەڕۆژی دوای جەژندا هێمای تاوس دەهێنە پاك و تەمیزکردن کە پیٚ دەڵێن (تاوس جوانکردن)، پێیان وایە هەر کەسێك لەم جەژنە دا بەشدار بێت لەگوناهەکان پاك دەبێتەوە.

لە ڕێورەسمی ئەم جەژنەدا دیاردەبێت کە نیشانەی ڕووناکی وپاککردنی دەرون و گیان و ئاواتی ساڵێکی پڕ خێرو بەرەکەت. بەختەوەری و لێبوردەیی و حەلاٚڵ کردن و هەر کەسێك کە یەکەم جار سەردانی پەرستگای لالش دەکات بەئاوی کانیا سپی مۆردەکرێت.

٥- **جەژنی ڕۆژوی ئێزی:** (ئێزی ناوێکە لەناوەکانی خودا) دوای سیٚ ڕۆژ بەڕۆژوبوون لەڕۆژی چوارەم دا کە دەکاتە ڕۆژی هەینی سێیەم لە مانگی کانوونی یەکەم دەکەن بەجەژن، مەبەست لەڕۆژو گرتن جێبەجێکردنی فەرزێکە لەفەرزەکانی تەریقەت و هەروەها خێرە بۆ ناوی خودا ، هەستکردن بە برسێتی بۆ ئەوەی یارمەتی هەژاران بدەن، هەردیسان ڕۆژو گرتن ساخڵەمییە، لەڕۆژی جەژن دا ئێزدییەکان جەژنی یەکتر پیرۆز دەکەن وسەردانی مەزارگای خاس وچاکەکان دەکەن.

٦- **جەژنی بێلندە:** ئەم جەژنە یەکێکە لە جەژنە هەرە دێرینەکانی ئێزدیان بە بۆنەی تەواوبوونی وەرزی چاندن دێت، ئەم جەژنە دەکەوێتە هەینی یەکەم لە مانگی کانوونی دووەم لە ڕۆژژمێری زایینی، چەند ڕێوڕەسمێك هەنە وەك دروستکردنی نانێکی تایبەت کە پێی دەڵێن (سەوك) وبەسەر یەکتریدا دەیبەخشنەوە و هەروەها خواردنی تایبەت ئامادە دەکەن وەك (کەشك، کشام، شلك) و (خەولێرە) ئەویش نانێکی تایبەتە یەك مێوژ دەکەنە ناوی و دەپێژرێت و ئێوارەی جەژن ئەم خەولێرە بەژمارەی ئەندامانی خێزان کەرت دەکرێت و دابەش دەکرێت لە سەر ئەندامانی خێزان و ئەوەی مێوژەکەی

بۆ دەرچوو، لە لایەن سەرۆك خیزانەوە خەلأت دەکرێت و هەروەها لە ئێوارەی جەژن ئاگر هەڵدەکەن، پێی دەڵێن (گورکا گای) و ئەندامانی خێزان هەر یەکی سیٚ جاران بەسەریدا بازدەدەن بەو بڕوایەی کە گوناحەکانیان دەسووتێنرێن، لە ڕۆژی جەژن دا ئێزدیەکان جەژنی یەکتر پیرۆز دەکەن.

٧- **جەژنی خدر ئە لیاس:** ئەم جەژنەش دەکەوێتە پێنج شەممەی سێیەم لە مانگی شوبات بە ڕۆژژمێری زایینی، ئەوانەی کە ناویان خدر و ئەلیاسە سیٚ ڕۆژ لە پێش ئەم جەژنە بە ڕۆژوو دەبن و رۆژی چوارەم دبێتە جەژن. وچەندین ڕێوڕەسمی تایبەت بەم جەژنە هەن وەك دروستکردنی (قەلاتك) کە پێکهاتووە لە برژاندنی هەندێك لە گەنم وجۆ و گارس و نۆك وئەمانە لەدوای پێکەوە دەهاڕن و پێی دەلێن (پێخون) هەر لە بەیانی جەژن خواردنێکی تایبەت لە ساوەری برژاو دروست دەکەن پێی دەڵێن (چەرخووس)، لەم جەژنەدا ڕاو و نێچیر و سەربڕینی گیانەوەر گوناهە. وەك ڕێزگرتن بۆ نەبی خدر و نەبی ئەلیاس کە بڕوایان وایە دوو پیاو چاکی خودان.

٨- **جەژنی قوربان:** ئەم جەژنە دە گەڕێتەوە سەر دەمی ئیبراهیم پێغەمبەر (سلأوی خوای لێبیٚ) ڕێوڕەسمی ئەم جەژنە لەپەرستگای لالش دەگێڕدرێت، تا ئێستاش دەبێت هەر ماڵێکی ئێزدی لەم ڕۆژەدا قوربانییەکی نێرینە بدات.

پرس:

١- هۆی ئەوە چییە زۆربەی ڕێوڕەسمی بۆنەکانی ئێزیدی لە پەرستگای لالش بەڕێوە دەچن؟

٢- ئێزدیەکان چەند جەژنی تایبەتیان هەیە، بیانژمێرە؟

پێرســـــت

ژ	بابەت	لاپەڕە
١	پێشەکی	٣
٢	وەرزی یەکەم	٥
٣	بەشی یەکەم - باوەڕناسی	٧
٤	وانەی یەکەم- باوەڕو واتا بەخشین بە ژیان	٩
٥	وانەی دووەم – باوەڕو ئەرێنی بوون لە ژیاندا	١١
٦	وانەی سێیەم- پاڵنەرەکانی ئەرێنی بوون لە ژیاندا	١٤
٧	بەشی دووەم - ئیسلام و بەڕێوەبردنی ژیان	١٨
٨	وانەی چوارەم – داد پەروەری و عەدالە تخوازی	٢٠
٩	وانەی پێنجەم – شورا(ڕاوێژ)	٢٥
١٠	وانەی شەشەم – یەکسانی	٢٧
١١	وانەی حەوتەم – دژایەتیکردنی ستەم	٣١
١٢	وانەی هەشتەم – ئاشتی	٣٣
١٣	وانەی نۆیەم – چاکسازی	٣٧
١٤	وانەی دەیەم – هەژار پەروەری	٣٩
١٥	وەرزی دووەم	٤٣
١٦	وانەی یازدەیەم – ئیســـلام و دیموکراســـی	٤٥
١٧	وانەی دوازدەیەم – یەکسانی گەل و نەتەوەکان لە ڕوانگەی ئیسلامدا	٤٧
١٨	بەشی سێیەم- هێڵە گشتییەکانی تێڕوانینی ئیسلام بۆ سیستمی ئابوری	٥١
١٩	وانەی سێزدەیەم – بنەماکانی تێڕوانینی ئیسلام بۆ مەسەلە ئابوورییەکان	٥٣
٢٠	وانەی چواردەیەم- ڕێسا گشتییەکانی یاساداناانی ئیسلامی لە مەسەلە ئابوورییەکان	٥٦
٢١	بەشی چوارەم - ئایینناسی (ئاینی ئێزیدی)	٥٧
٢٢	وانەی پازدەیەم - ئاینی ئێزیدی	٥٩
٢٣	پێرست	٦٧

ئاو سەرچاوەی
ژیانە
بۆیە دەیپارێزم

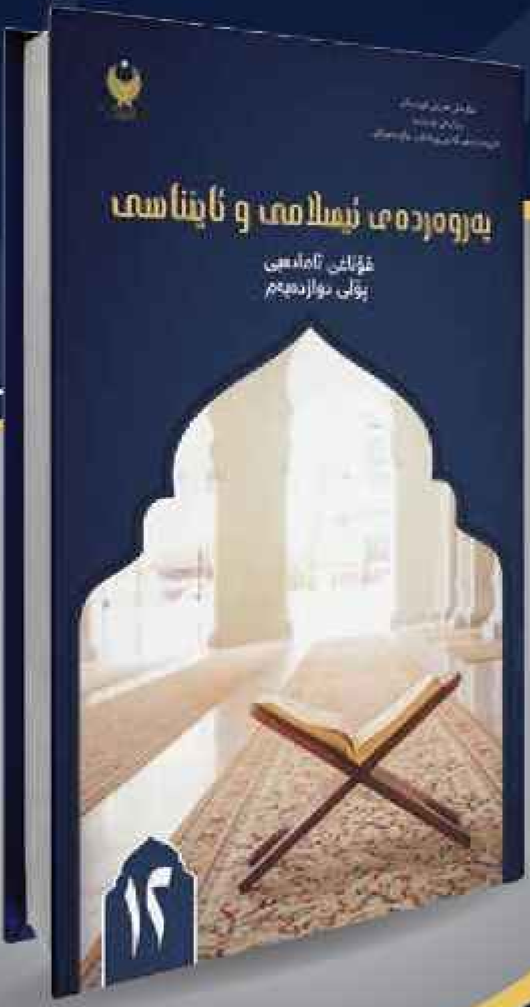

گشت مافەکانی ئەم کتێبە بۆ وەزارەتی پەروەردە پارێزراوە

ژمارەی سپاردن (٣٨٠) ساڵی ٢٠١٥
تیراژ (   ) دانە
نرخ (   ) دینار

چاپی حەوتەم

٢٠٢٢ ز - ٢٧٢٢ کوردی - ١٤٤٣ ک